Alida Withoos en haar werk

Een korte biografie

Omdat er geen familiearchief of egodocumenten van Alida en haar familie (bewaard gebleven) zijn, kunnen we haar leven alleen maar reconstrueren aan de hand van de Doop-, Trouw- en Begraafregisters (D.T.B.) en andere registraties uit de plaatsen waar ze gewoond heeft.[1] Alida Withoos werd vermoedelijk in 1662 geboren in Amersfoort als tweede dochter van de schilder Matthias Withoos (1627-1703) en Wendelina van Hoorn (1618-ca.1680). Doopgegevens van Alida zijn niet overgeleverd in het archief van Amersfoort. Haar moeder was een dochter van de tinnegieter Jacob Pietersz van Hoorn en Adriaentje Willemsdr. Waarschijnlijk verhuisde de familie in 1672, het Rampjaar, vanwege de dreigende inname van Amersfoort door de Fransen naar Hoorn, de woonplaats van haar grootvader van moeders kant. Alida was toen tien jaar oud. Op 11 december 1680 deed Alida belijdenis als 'jonge dochter' (= ongetrouwd) in de gereformeerde kerk, de voorloper van de Nederlands Hervormde Kerk.[2] Belijdenis deed men meestal op achttienjarige leeftijd. Matthias Withoos (W) leidde behalve zijn drie zoons, Pieter, Johannes en Frans ook twee van zijn dochters op in de schilderkunst. In Hoorn maakte Alida Withoos met haar broers en zuster Maria deel uit van het kunstenaarsmilieu waar relatief veel tekenaars van bloemen en insecten vertoefden. Via deze kunstenaars kwam ze waarschijnlijk in contact met Agnes Block, voor wie ze rond 1687op de buitenplaats Vijverhof aan de Vecht planten tekende. In 1694 kreeg ze betaald voor het tekenen van dertien planten in de Amsterdamse Hortus.

Op zondag 23 januari 1701 trouwde Alida in Amsterdam met de 29-jarige Amsterdamse fijnschilder Andries Cornelisz van Dalen. (1672-?). Drie weken daarvoor was ze in Hoorn met hem in ondertrouw gegaan. Er werd voor haar drie gulden 'inpost op trouwen' betaald, het verschuldigde bedrag voor de op een na laagste vermogensklasse.[3] Het eerdere maatschappelijk succes van haar vader was tanend omdat hij niet meer kon werken vanwege de jicht. Een dag eerder, 7 januari 1701, was het paar ook in Amsterdam in ondertrouw gegaan. Daar was ze volgens opgave 39 jaar en woonachtig in de Anjelierstraat.[4] Op basis van deze gegevens is haar geboortedatum te herleiden tot 1662.

Andries Cornelisz(oon) zou familie kunnen zijn van vader en zoon Cornelis van Dalen, twee Amsterdamse graveurs- en portrettekenaars. Er is over hem nog minder bekend dan over zijn vrouw. Van zijn werk is niets overgeleverd. Waarschijnlijk was Alida als bekende kunstenares voor hem een goede partij. Toen Alida met hem trouwde, had ze in ieder geval het door haar gedateerde werk al gemaakt. Waarschijnlijk heeft ze na haar trouwen niet meer

gewerkt. Het is niet aannemelijk dat ze onder haar mans naam verder werkte omdat onder de naam Van Dalen vooral graveurswerk bekend is. Misschien was ze werkzaam in de werkplaats of de verkoop voor het familiebedrijf van de Van Dalens. Andries en Alida kregen geen kinderen. Pas op 2 februari 1703 (na de dood van haar vader?) liet ze zich uit de Hoornse kerkgemeenschap schrijven voor vertrek naar Amsterdam. Het adres in Hoorn was toen aan de Proos(ten)steeg. We horen dan weinig meer van haar tot haar overlijden, dat plaatsvindt op de 'Princegracht' te Amsterdam.[5] Ze werd op 5 december 1730 begraven in de Westerkerk. Haar echtgenoot trouwde een jaar na haar dood opnieuw. Veel is er over het leven en de persoonlijkheid van Alida Withoos dus niet bekend. Maar dat neemt niet weg dat we via haar werk wel een interessant stukje van de Gouden Eeuw kunnen ontdekken.

leesverder

---

[1] Gegevens Marten Jan Bok, (Utrecht, 2000); A.W. Withoos, *De 17e-eeuwse schildersfamilie Withoos van Amersfoort en Hoorn* (Amsterdam, 1984) & A.W. Withoos, *Parenteel van de families Withoos; van de 16e eeuw tot begin 20e eeuw* (Eindhoven, 1998-1999; herz. uitg.)

[2] Archiefdienst Westfriese Gemeenten, Hoorn; Lidmaten- en attestatieboek, dl 16-I (1667-1734)

[3] Archiefdienst Westfriese Gemeenten, Hoorn, D.T.B. 76, 92

[4] Gemeente Archief Amsterdam, D.T.B. 535-315

[5] Gemeente Archief Amsterdam, D.T.B. 1103-74

Alida Withoos en haar schilderijen

Alida werd samen met haar drie broers en een zuster opgeleid door haar vader, de bekende schilder Matthias Withoos. En net als haar jongere zuster Maria Withoos (1663-na 1719), specialiseerde zij zich als schilderes van bosstillevens en Italiaanse landschappen. Het was in die tijd gebruikelijk dat een vader zijn zoons en soms ook zijn dochters opleidde. De zoons verlieten meestal na hun eerste leertijd het atelier van hun vader om elders een tweede opleiding te volgen, voor een studiereis naar Rome of om op eigen benen hun weg te vinden. Een tweede leermeester of verblijf in Rome was voor schilderende dochters niet aan de orde. In het algemeen bleven zij meestal werken voor hun vader in zijn atelier. Daarom werden zij vaak opgeleid in het zo goed mogelijk kopiëren van de stijl en de thematiek van hun vaders werk.[6] De belangrijkste navolgers van Matthias Withoos in zijn stijl van landschappen en bosstillevens schilderen, zijn behalve een paar Italianen en enkele Nederlanders dan ook vooral zijn dochters, Alida en Maria Withoos. De schilderijen van Alida Withoos zijn wat grover van penseelstreek vergeleken bij de zeer sterke detaillering van Matthias.

Bij het Rijksbureau voor Kunsthistorisch Documentatie (RKD) in Den Haag liggen mappen met door haar gesigneerd werk en werk dat aan haar wordt toegeschreven. Van Alida Withoos zijn negen schilderijen bekend die ze met haar eigen naam voluit heeft gesigneerd. Het werk van haar zuster Maria, die slechts eenmaal voluit haar naam onder een schilderij zette, is moeilijk te onderscheiden van dat van haar vader. Een deel van de met M. Withoos gesigneerde werken die aan vader Matthias Withoos zijn toegeschreven zijn waarschijnlijk door haar gemaakt.[7] Ook aan Alida zijn drie schilderijen toegeschreven die zijn gesigneerd met M. Withoos. Deze schilderijen zijn dus ook of misschien wel beter aan Maria Withoos toe te schrijven. Het havengezicht van Hoorn, dat meestal aan Alida wordt toegeschreven, is zeker door haar vader geschilderd.[8] Het is gedateerd 1675 en gesigneerd met M. Withoos. Alida was toen dertien jaar en Maria twaalf. Misschien heeft Alida haar vader wel geholpen met het maken van de verf en het schilderen van de ondergrond. Hij had soms zoveel last van jicht dat hij maanden niet kon schilderen. Ook een paar door derden gesigneerde schilderijen, onder andere door Rachel Ruysch, zijn bij de RKD aan Alida Withoos toegeschreven. Het toeschrijven van schilderijen is geen eenvoudige zaak. Nader kunsthistorisch onderzoek naar haar schilderijen moet nog plaatsvinden.

Bijna alle door Alida gesigneerde schilderijen verbeelden een verzameling bloemen en planten als een bloemstuk; soms tegen de donkere achtergrond van een bos of bomen, soms met een hoekje bos en een Italiaans landschap. Ook zijn er schilderijen aan haar toegeschreven die meer een stuk bos met planten uit een Italiaans park met beelden uit de Oudheid afbeelden. Op deze schilderijen komt ook vaak een pauw voor, het symbool van ijdelheid. Een schilderij verbeeldt een stilleven met aardbeitjes, paddestoelen en vlinders. Vlinders komen voor op al haar schilderijen. Daarnaast zijn er soms ook slakken, hagedissen, muizen, otters en andere dieren te zien.Behalve de weergave van de bloemen, vlinders en mogelijk ook de andere dieren berust de verdere weergave en de compositie veelal op fantasie. De Italiaanse thema's zullen ook ontleend zijn aan het werk van haar vader. Vaak lag aan de onderwerpen in dit genre schilderijen allerlei symboliek ten grondslag. Met name het zogenaamde 'vanitas'-thema over de vergankelijkheid van de dingen des levens werd hiermee geïllustreerd.[9]

De schilderijen van Alida Withoos bevinden zich veelal in particuliere collecties. Voor het verhaal over de wereld rond Alida Withoos bieden ze verder geen informatie. We weten namelijk niet of ze in opdracht zijn gemaakt en aan wie ze zijn verkocht. Dat is wel het geval met haar tekeningen.

leesverder

---

[6] G. Greer, *The obstacle race. The fortunes of women painters and their work* (London, 1979) p. 13

[7] M. Schepper, *Matthias Withoos, een veelzijdig talent* (Z.pl., 1990) p. 10-11, 67-69

[8] M. Schepper, *Matthias Withoos, een veelzijdig talent* (Z.pl., 1990) p. 63: eigendom Rijksmuseum Amsterdam, hangt in het Westfries Museum; Zie voor toeschrijvingen aan Alida Withoos: Thieme-Beckers, *Allgemeines Lexicon der bildende Künstler* (Leipzig, 1978 reprint) dl. 36, p. 116-116 & tent. cat. *Elck zijn waerom* (Arnhem, 2000)

[9] S.D. Muller, ed., *Dutch art; an encyclopedia* (New York & London, 1997), p. 431

De tekeningen van Alida Withoos

Alida Withoos is, evenals haar broer Pieter, bekend om de tekeningen van bloemen, fruit en vlinders die ze in grote aantallen heeft gemaakt. Pieter Withoos tekende vooral vlinders en andere insecten en vogels. Minder bekend is de collectie van 263 botanische tekeningen op perkament van broer Johannes Withoos.[10] Van Alida Withoos zijn er 59 tekeningen geïnventariseerd. Van 38 daarvan is de huidige vindplaats bekend.

Natuurhistorische afbeeldingen werden meestal op een verder leeg blad met waterverf en dekverf of gouache getekend. Soms werd er ook een bodem of schaduw bijgetekend. Bij tekeningen van bloemen werden nogal eens vlinders en andere insecten bijgetekend. Soms was de tekenaar botanisch wat slordig en werd een losse tak in de bodem geplaatst alsof het een volledige plant betrof. Andere tekeningen geven alleen een losse afbeelding of enkele soorten verspreid over het blad. De term 'tekeningen' is daarbij een beetje misleidend.[11] Ze zijn met het penseel gemaakt en niet met potlood, pen of krijt. Vanwege het type afbeelding en het materiaal van de drager, papier of perkament, spreken we echter toch van tekening. Bij tekeningen in waterverf, tegenwoordig ook wel aquarel geheten, kunnen we door de verf heen de structuur van het papier nog iets zien. Vroeger werden de verfpigmenten met heel weinig water aangelengd. Bij een dergelijke tekening is de verf niet transparant maar dekkend. We noemen dat een gouache of een tekening in dekverf. Vooral op perkament werd gouache toegepast, op papier ook vaak een combinatie van beide. Bij een aantal tekeningen van Alida Withoos zijn sporen van zwart krijt onder de verf zichtbaar. Dat betekent dat ze eerst een schets maakte. Bij een paar tekeningen gebruikte ze ook pen en inkt om de contouren duidelijk aan te zetten.

Een aantal van haar tekeningen en van haar broer Pieter Withoos (1654-1692) zijn rechtsonder genummerd met pen, waarbij het getal vooraf gegaan wordt door een haakje: (. De tekeningen zijn nu over verschillende verzamelingen verspreid. Oorspronkelijk hebben ze waarschijnlijk tot een collectie behoord. De gevonden nummers zijn: 1, 3, 14, 18 en 21 voor botanische tekeningen door Alida en de nummers 31 en 41 voor tekeningen van insecten e.d. door Pieter Withoos. Daarmee wordt de suggestie gewekt dat in die collectie zich tenminste 21 tekeningen van Alida bevonden en tenminste 11 van haar broer Pieter. Welke collectie dat is geweest, is niet meer te achterhalen. Van de kunstenaars waarmee Alida Withoos later zou samenwerken is bij het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie (Den Haag) in de tekeningenmappen geen andere kunstenaar gevonden met tekeningen die op een dergelijke wijze zijn genummerd. Voor zover bekend signeerde Alida Withoos bijna altijd haar tekeningen voluit. Jammer genoeg zijn er maar een paar gedateerd of te dateren.

Een van de zes gedocumenteerde tekeningen die Alida Withoos voor Agnes Block op Vijverhof maakte, was gedateerd 1687. In Johannesburg zijn drie tekeningen waarvan er twee dateren uit juli 1686. Deze tekeningen zijn vermoedelijk gemaakt naar planten uit de Hortus Medicus. Toch lijkt de connectie via Agnes Block naar de Amsterdamse Hortus meer voor de hand te liggen. In 1670 kocht Agnes Block de buitenplaats Vijverhof aan de Vecht. Eerder echter kwam ze regelmatig in de buurt van Hoorn, op een buitenplaats in de Purmer. Mogelijk kwam zij daar in contact met de kleine groep Hoornse schilders en tekenaars die zich gespecialiseerd hadden in het afbeelden van natuurhistorische onderwerpen met name bloemen, vlinders en vogels. Ook Alida

Withoos maakte deel uit van die groep. Vervolgens werd ze in 1694 betaald door de Commissie van Toezigt van de Hortus Medicus voor haar aandeel van dertien tekeningen in de Amsterdamse Moninckx-atlas. Waar en wanneer zij de planten tekende die zijn afgebeeld op de bladen uit het Konst-boeck van Simon Schijnvoet is niet bekend. Wel is duidelijk dat deze tekeningen een veel decoratiever karakter hebben dan de puur botanische tekeningen voor de Amsterdanse Hortus.

leesverder

---

[10] L. Tongiorgi Tomasi, *An Oak Spring flora : flower illustration from the fifteenth century to the present time : a selection of the rare books, manuscripts and works of art in the collection of Rachel Lambert Mellon* (Upperville, 1997) p. 87-89

[11] A.M. Zaal, *Herman Hengstenburgh (1667-1726) Hoorns schilder en pasteibakker* (Hoorn, 1991), p. 9

Vader Matthias Withoos
Een reis naar Rome
Bosstillevens
Familie Withoos in Hoorn
Pieter, Johannes, Maria, en Frans Withoos

Familie Withoos

Vader Matthias Withoos, een Amersfoortse schilder (1620-1703)

Alida Withoos is vooral bekend als een van de schilderende telgen uit de familie van Matthias Withoos. Vader Matthias of Matthijs Withoos(W) werd in of rond 1627 in Amersfoort geboren als de oudste zoon van Jan Jansen Withoos, een geboren Amersfoorter. Jan of Johannes Withoos was waard van 'In 't Valcgen' oftewel Het Valkje. Hij was bevriend met de bouwmeester en kunstschilder Jacob van Campen, die wel van een borrel hield.[1] Van Campen(W) is beroemd geworden als architect van het toenmalige stadhuis van Amsterdam, het huidige Paleis op de Dam. De katholieke Van Campen was eerder ontwerper dan ambachtsman en als eigenaar van de buitenplaats Randenbroek een heer van aanzien. Ook hield hij er een soort kleine kunstenaarsstal op na met schilders die hij zijn ideeën liet uitvoeren. Waarschijnlijk op voorspraak van zijn vader kwam de jonge Matthias Withoos bij Jacob van Campen voor zes jaar in de leer, samen met de uit Hoorn afkomstige Hendrik Grauw. Alhoewel Matthias Withoos, evenals Jacob van Campen, stadsgezichten schilderde, is er verder qua stijl of thematiek weinig invloed van Van Campen op Withoos' werken.[2] In 1647 werd 'Matis Janss Withoos' ingeschreven in het St. Lucasgilde te Amersfoort. Het jaar daarop vertrok de 21-jarige Matthias voor verdere studie naar Rome samen met Hendrik Grauw, Paulus Bor jr. en Otto Marseus van Schriek.

In 1652 keerde Matthias Withoos vanuit Rome weer terug naar Amersfoort. Daar was hij tot zijn vertrek in 1672 een gevierd schilder en een gewaardeerd burger. Hij maakte drie stadsgezichten van Amersfoort waaronder een schilderij voor het stadhuis op groot formaat. Voor een middelgroot schilderij wist hij 400 tot 500 gulden te bedingen. Hij trouwde met Wendelina van Hoorn en kreeg met haar acht kinderen, vier zonen en vier dochters, onder wie Alida Withoos in 1662. In 1655 werd Matthias raadslid in Amersfoort. Vanaf 1670 tot 1672 was hij bovendien bestuurslid van het weeshuis. Dergelijke openbare ambten waren erefuncties en een aanduiding van zijn maatschappelijk succes. Withoos' schilderijen zijn in te delen in verschillende categorieën; de voornaamste zijn: bosstillevens, vanitasstillevens, stadsgezichten, Italiaanse parkvoorstellingen en landschappen.

Behalve zijn eigen kinderen was vanaf ongeveer 1669 tot 1674 Caspar van Wittel bij hem in de leer. Van Wittel ging zelfs met Withoos mee naar Hoorn in 1672 toen de familie uitweek voor de inval van de Fransen in Amersfoort.[3] Vader Withoos maakte zich ernstig zorgen om zijn vier dochters "*op welke delikaate Gerechten de Fransche Sprinkhaanen gaarn middag- en avondmaalen*".[4] Of

dit mooie verhaal van Weyerman klopt, is nog maar de vraag. Matthias Withoos liet zich in Hoorn namelijk pas eind 1675 inschrijven.[5] Van de overige familieleden was daarbij geen vermelding. In 1674 vertrok Caspar van Wittel naar Rome. Matthias was dermate onder de indruk van de tekenkunst van Van Wittel dat hij hem voorstelde een van zijn dochters te huwen.[6] Dat was in die tijd een gebruikelijke manier om succesvolle leerlingen aan je te binden. Vooral als die dochters ook enig schildertalent hadden, zoals Alida en Maria Withoos, was dat voor een aankomend schilder heel aantrekkelijk. Hij kon dan een korting krijgen op zijn gildenlidmaatschap.[7] Er kwam echter niets van terecht. Van Wittel bleef in Rome wonen en trouwde een plaatselijke schone.

In de periode na 1672, schilderde Matthias Withoos nog een paar Italiaanse landschappen, een bosstilleven en een gezicht op Rome. Waarschijnlijk had hij tijdens zijn verblijf in Rome schetstekeningen gemaakt die ook zijn dochters gebruikten. Behalve een tekening van het herstel van een dijkdoorbraak in West-Frieland uit 1675, zijn geen tekeningen van hem bekend. Zijn nieuwe omgeving was tevens een bron van inspiratie. Het Westfries Museum bezit een jachttafereel met de Hoornse regentenfamiles Kaiser en Cock in een bosrijk landschap. Hij schilderde de haven van Hoorn tweemaal. Het gezicht op de Haven van Hoorn met een visstilleven uit 1675 wordt vaak abusievelijk toegeschreven aan Alida Withoos.[8] Hij stierf in Hoorn in 1703.

leesverder

---

[1] J Huisken., K. Ottenheym & G. Schwartz, red., *Jacob van Campen : het klassieke ideaal in de Gouden Eeuw* (Amsterdam, 1995, p. 46

[2] M. Schepper, *Matthias Withoos, een veelzijdig talent* (Z.pl., 1990) p. 7

[3] M. Schepper, *Matthias Withoos, een veelzijdig talent* (Z.pl., 1990) p. 6

[4] http://www.library.uu.nl/digiboeken/weyerman/weyerman.html

[5] Archiefdienst Westfriese Gemeenten, Hoorn, Lidmaten- en attestatieboek, dl 16-I (1667-1734)

[6] M. Schepper, *Matthias Withoos, een veelzijdig talent* (Z.pl., 1990) p. 15

[7] E. Kloek, C. Peters Sengers, E. Tobé., *Vrouwen en kunst in de Republiek* (Hilversum, 1998), p. 11

[8] K. van der Stighelen & M. Westen, *Elck zijn waerom. Vrouwelijke kunstenaars in Belgie en Nederland 1500 - 1950* (Amsterdam /

Antwerpen, 1999) p. 196 &M. Schepper, *Matthias Withoos, een veelzijdig talent* (Z.pl., 1990) p. 63

Een reis naar Rome

Een verblijf in Rome was het sluitstuk van de opleiding voor een jonge schilder die op eigen benen ging staan en verder wilde komen in de wereld. Voor schilderende dochters was dit echter geen optie, zij werden geacht in het atelier van de familie te blijven werken. Een dergelijke reis was voor Alida Withoos niet weggelegd. Maar ze hoorde wel de verhalen en zag de afbeeldingen van haar vader en haar oudere broer Johannes die wel op reis naar Rome gingen. Zo vertrok de 21-jarige Matthias Withoos in 1648 naar Rome in het gezelschap van voormalige medeleerling Hendrik Grauw uit Hoorn, Paulus Bor Jr. uit Amersfoort, Otto Marseus van Schriek uit Nijmegen, en nog twee andere jonge schilders.

In Rome maakten zij deel uit van het hoofdzakelijk uit Noord- en Zuid-Nederlandse schilders bestaand genootschap, de Bentveughels of bentvogels. Deze bende of 'bent' van soortgenoten in een vreemd land had vooral een sociaal doel. De leden droegen bijnamen, een bentnaam, en hun feesten waren berucht. Matthias Withoos kreeg de bentnaam Calzetta Bianca, een letterlijke vertaling van Wit-hoos: 'wit sokje'.[9] Vanwege zijn interesse voor insecten en kleine beesten kreeg Otto Marseus van Schriek de bentnaam van de 'snuffelaar'.

Matthias Withoos heeft er waarschijnlijk veel getekend maar tekeningen zijn er niet van hem overgeleverd. In ieder geval deed hij er indrukken op die hij later verwerkte in zijn Italiaanse landschappen en parkgezichten met antieke beelden. Ook zijn dochters Alida en Maria namen deze onderwerpen in hun schilderijen over. Samen met Otto Marseus van Schriek ontwikkelde Matthias in Rome een bijzondere vorm van het bloemstilleven, het bosstilleven.

leesverder

---

[9] M. Schepper, *Matthias Withoos, een veelzijdig talent* (Z.pl., 1990) p. 5

Bosstillevens

Alida Withoos schilderde, in navolging van haar vader Matthias Withoos, veelal bosstillevens, soms ook wel kruidenstillevens genoemd. Een bosstilleven is een stilleven met bloemen en planten in een boslandschap of rond een omgevallen boom. Daar zijn altijd kleine dieren als kikkers, muizen, hagedissen, vlinders en andere insecten bij afgebeeld. De bloemen en planten zijn eerder te beschouwen als een bloemstuk dan als realistische bosvegetatie. De keuze van het soort planten en de gehele compositie is gefantaseerd en symbolisch bedoeld. Behalve vanitas-symboliek over de vergankelijkheid van het leven refereren stekelige planten als distels en enge beesten ook aan de schaduwzijde van het leven, de onderkant van het bestaan.

Matthias Withoos is samen met Rome-reisgenoot Otto Marseus van Schriek(W) (ca. 1619-1678) bekend geworden als schilder van dergelijke bosstillevens of 'sottobosco's'. Wie van beide precies met dit genre is begonnen, is niet bekend maar meestal krijgt Marseus van Schriek de eer hiervoor toegewezen.[10] Van Otto Marseus van Schriek is bekend dat hij in Rome de bijnaam 'de snuffelaar' had omdat hij altijd overal 'snuffelde' naar vreemde dieren en karakteristieke planten, zoals slangen en distels. Hij maakte talrijke tekeningen van dieren. Terug in Amsterdam, vanaf 1657, hield hij beesten op zijn buiten Waterrijk bij Diemen om ze te bestuderen. Hij schijnt ze zelfs zo gedresseerd te hebben dat ze voor hem poseerden. In ieder geval schilderde hij niet alleen naar levende exemplaren; in een boedelverkoop na zijn dood was sprake van de nodige ‘dooie beesies’.[11] Frederick Ruysch kocht een aantal dozen opgeprikte ‘papiljons’ oftewel vlinders en schilderijen als aanvulling op zijn beroemd Rariteitenkabinet.[12] Hij was hoogleraar botanie en anatomie en verbonden aan de Amsterdamse Hortus. Zijn dochter Rachel Ruysch (1664-1750) schilderde ook bosstillevens. Vermoedelijk deed zij net als een aantal andere schilders van bosstilevens inspiratie op in de Amsterdamse Hortus en de verzameling preparaten van haar vader.

Navolgers van Matthias Withoos zijn vooral zijn dochters, met name qua stijl en thematiek van het bosstilleven. De schilderijen van Alida en Maria Withoos zijn wat grover van penseelstreek dan de zeer sterke gedetailleerde van Matthias. Van hem wordt wel gezegd dat je de haartjes van een door hem geschilderde muis afzonderlijk kan tellen. De schilderijen van Otto Marseus van Schriek, Matthias, Alida en Maria Withoos en Rachel Ruysch lijken op het eerste gezicht veel op elkaar. Het toeschrijven van dergelijke schilderijen is dan ook beslist geen sinecure.

leesverder

---

[10] M. Schepper, *Matthias Withoos, een veelzijdig talent* (Z.pl., 1990) p. 8

[11] P. Taylor, *Dutch flower painting 1600-1720* (New Haven/London, 1995), p. 172

[12] E. Bergvelt & R. Kistemaker red., *De wereld binnen handbereik. Nederlandse kunst- en rariteitenverzamelingen 1585-1735* (Zwolle, 1992) p. 246

Familie Withoos in Hoorn

In Hoorn maakte de familie Withoos actief deel uit van het daar aanwezige kunstenaarsmilieu. Van de acht kinderen traden er nu drie zonen en twee dochters in de voetsporen van hun vader. Naast Alida Withoos waren dat Pieter, Johannes, Maria en Frans. De keuze voor Hoorn als nieuwe woonplaats is mogelijk gevallen omdat de familie van Alida's moeder van oorsprong uit Hoorn afkomstig was. Het feit dat vader Matthias' studie- en reisgenoot Hendrik Grauw(W) ook uit Hoorn kwam, kan eveneens een rol hebben gespeeld. Het kunstenaarsmilieu van Hoorn zal daardoor in zekere mate bekend geweest zijn.[13] Hendrik Grauw wordt soms genoemd als een van de oprichters van het St. Lucasgilde in Hoorn. Dat is echter twijfelachtig want dit gilde was bij uitzondering voornamelijk een glazenmakersgilde. De bepalingen waren vooral op deze groep toegespitst. De belangrijkste beschermende maatregel voor kunstenaars, het verbod op vrije verkoop van schilderijen, regelden de schilders in Hoorn buiten het gilde om met het stadsbestuur in 1652. Ook later, in 1676, werden regelingen, bijvoorbeeld ten aanzien van het aannemen van leerlingen, tussen schilders onderling vastgelegd en niet via het gilde. Het is dus niet verwonderlijk dat we de familie Withoos niet aantreffen in de boeken van het Lucasgilde van Hoorn.

Met de toenemende welvaart in handel en scheepvaart nam in de zeventiende eeuw de vraag naar schilderijen in Hoorn toe. Door de aanwezigheid van een een afvaardiging, een zogenoemde Kamer in de Verenigde Oost-indische Compagnie behoorde Hoorn toentertijd tot een van de welvarendste steden van Noord-Holland. Door zijn geografisch wat decentrale ligging lag Hoorn in cultureel opzicht onder de invloedsfeer van Amsterdam.[14] De Hoornse markt had echter wel een uitstraling over het hele Westfriese gebied. Halverwege de tweede helft van de zeventiende eeuw vestigden zich een aantal kwalitatief goede schilders in Hoorn onder wie Matthias Withoos en Johannes Bronkhorst(W) (1648-1727). Bij de 'welvarende' burgerij had zich in de jaren tachtig van de zeventiende eeuw een smaakverandering voltrokken. Men gaf steeds meer de voorkeur aan kleine schilderijen en fijnschilderkunst in gouache of tekening bij zowel het portret als het stilleven. Bloem- en fruitstukken waren zeer gewild. De werken van de familie Withoos vonden danig aftrek; in inboedelinventarissen van Hoornse regentenfamilies kwamen regelmatig zogenoemde 'Withoosjes' voor.[15]

Ook Johannes Bronkhorst en zijn Hoornse leerling Herman Hengstenburgh (1667-1726) legden zich toe op dit type aquarellen.[16] Hengstenbrugh zou zijn leermeester in het schilderen van bloemen, insekten, vogels en landschappen ver overtreffen.[17] De Hoornse stillevenschilders Jacob Rotius (1644-1681/2) en Pieter Gallis (1633-1697) maakten bloemstillevens die soms grote overeenkomsten in stijl en compositie vertoonden met het werk van Herman Hengstenburg. Diens zoon Anthony Hengstenburgh zou zijn vader opvolgen zowel in het pasteibakken als het schilderen in waterverf van voornamelijk insecten.

G.A. Abbing noemde als Hoornse kunstenares ook Margaretha de Heer (1600?-1665?) Zij was vermoedelijk een zuster van Willem de Heer die onder andere tekende voor Agnes Block. [18] Abbings argument was dat haar naam en haar tekeningen van bloemen en insecten in Hoorn zeer bekend waren. Maar Margaretha de Heer was uit Leeuwarden afkomstig. Wel zou ze rond 1656 in Amsterdam met Willem van Aelst, een leerling van Marseus van Schriek, in contact zijn geweest. Abbing vermoedde tevens

dat P. Holsteijn uit Hoorn afkomstig was omdat in een verzameling ook tulpen- en andere bloementekeningen voorkwamen. Pieter Holsteijn was een Haarlemse kunstenaar. Alhoewel de herkomstvermeling van Abbing niet klopt, geeft het voorkomen van hun werk in Hoorn wel aan dat er veel belangstelling was voor dergelijke natuurhistorische tekeningen. Dat was echter niet alleen in Hoorn het geval. Men maakte redelijke prijzen voor dit soort werk, vaak rond de dertig gulden per stuk. Toch was het voor sommigen kennelijk nodig er een andere broodwinning naast het schilderen op na te houden. Zowel Johannes Bronkhorst als Herman Hengstenburgh waren tevens pastei-bakkers.

De populariteit voor dit soort kleine en goedkope werken was ook nog groeiende bij de Hoornse regenten. Zij duurde voort tot in de achttiende eeuw. Rond 1730 brachten de tekeningen soms wel het vierdubbele op.[19] Kunstenaars als Matthias Withoos, Johannes Bronkhorst en hun leerlingen konden naast elkaar blijven werken voor de relatief kleine markt van Hoorn en omgeving omdat zij vaak werkten in opdracht voor rijke verzamelaars van tekeningen die verzamelingen of zogenaamde Kunst-kabinetten samenstelden. Zowel stilistisch als thematisch vertonen deze Hoornse tekenaars een zekere verwantschap. Zeer waarschijnlijk heeft men elkaar gekend. Bronkhorst kende in ieder geval Hendrik Grauw die op zijn beurt weer bevriend was met Matthias Withoos.[20] Zowel Alida en Pieter Withoos als Johannes Bronkhorst en Herman Hengstenburgh werkten voor Agnes Block op haar buitenplaats Vijverhof. Pieter Withoos tekende daar samen met Johannes Bronkhorst vier eenden in het water.[21] Er was in Hoorn dus sprake van een kleine kring van kunstenaars die zich specialiseerde in waterverftekeningen met natuurhistorische onderwerpen en als zodanig ook naar buiten trad.

leesverder

[13] J.R. Brozius, 'Aspecten van de Hoornse schilderkunst in de 17e eeuw', *West-Frieslands Oud en Nieuw* (1993) no. 60, p. 12-18

[14] B.J.A. Renckens, 'Hoornse schilderkunst in vroeger eeuwen', *HoordHolland* (1957) no. 2, p. 3-9

[15] L. Kooijmans, *Onder regenten. De elite in een Hollandse stad. Hoorn 1700-1780* (Amsterdam, 1985), p. 202

[16] A.M. Zaal, *Herman Hengstenburgh (1667-1726) Hoorns schilder en pasteibakker* (Hoorn, 1991)

[17] W. Blunt & W.T. Stearn, *The art of botanical illustration* New ed., rev. (Woodbridge, 1994) p. 131

[18] G.A. Abbing, *Geschiedenis der stad Hoorn, hoofdstad van West-Vriesland, …* (Hoorn, 1841-1842) Deel 2, bijlage Schilders te Hoorn, p. 76-77 & E. Kloek e.a. (1998) p. 144-145

[19] G.A.Abbing, *Geschiedenis der stad Hoorn, hoofdstad van West-Vriesland* (Hoorn, 1841-42) p.70-73

[20] G.A. Abbing, *Geschiedenis der stad Hoorn, hoofdstad van West-Vriesland* (Hoorn, 1841-42 p.65

[21] C.C. van der Graft, *Agnes Block. Vondels nicht en vriendin* (Utrecht, 1943) p. 151

Pieter, Johannes, Maria, en Frans Withoos[22]

Van de acht kinderen van Matthias Withoos traden er naast Alida Withoos nog vier kinderen in de voetstappen van hun vader. Alle vijf werden ze opgeleid door hun vader. Niet alleen de schilder- en tekenkunst maar ook de liefde voor het stilleven en voor natuurhistorische onderwerpen zouden ze van hun vader overnemen. Daarom wordt het werk van de drie schilderende broers en één zus van Alida hier even apart, kort vermeld.

De oudste broer Pieter Withoos(W) (1654-1692) tekende vooral vlinders, andere insecten en vogels. Voor Agnes Block schilderde hij acht planten, een blad met verschillende insecten en zeventien tekeningen met vogels waarvan een samen met Johannes Bronkhorst uit Hoorn. Tekeningen van Pieter Withoos komen tegenwoordig nog in veel verzamelingen voor, zowel in particuliere als openbare collecties. In de Artis-bibliotheek bevinden zich vijftien waterverftekeningen met dag- en nachtvlinders van hem. Teylers Museum in Haarlem bezit drie van zijn tekeningen met vlinders.

Alida's oudere broer Johannes Withoos(W) (1656-1688) werd na zijn verblijf in Rome hofschilder van de hertog van Saxen-Lauenburg. Hij is vooral bekend als landschapsschilder. Minder bekend is de collectie in drie banden van 263 botanische tekeningen op perkament van Johannes Withoos die zich tegenwoordig in Amerika bevindt.[23] De planten zijn naar het leven getekend. In 1703 kwamen de banden voor in de veilingcatalogus van de overleden Amsterdamse koopman, bibliofiel en verzamelaar Paulo van Uchelen (c. 1641-1702). In de boedelinventaris was tevens sprake van bomen en gewassen in de tuinen.[24] Het lijkt aannemelijk dat behalve de tekeningen door Johannes Withoos ook de getekende planten van Van Uchelen waren.

Het werk van haar zuster Maria Withoos (1663-na 1719?), die slechts eenmaal voluit haar naam onder een schilderij zette, is moeilijk te onderscheiden. Vijf van de met M. Withoos gesigneerde werken die aan vader Matthias zijn toegeschreven zijn waarschijnlijk door haar gemaakt.[25] Aan Alida zijn er een drietal schilderijen toegeschreven die zijn gesigneerd met M. Withoos. Deze schilderijen zijn dus ook of misschien wel beter aan Maria Withoos toe te schrijven. Tekeningen zijn van haar niet bekend.

De jongste broer, François of Frans Withoos(W) (1665-1705) vertrok als soldaat naar Batavia in Oost-Indië om daar tekenaar te worden in dienst van de Gouverneur-Generaal Joannes Camphuys (1634-1695). Deze liet hem ter plaatse planten, insecten en andere dieren tekenen. Frans Withoos werd door deze liefhebber van de tropische natuurhistorie zo rijkelijk betaald dat hij na zijn terugkomst naar Hoorn onbezorgd kon leven tot zijn overlijden in 1705. Camphuys is ook bekend vanwege zijn zorg voor het beroemde *Amboinsche Kruidboek* van G.E. Rumphius (1628-1702) over de planten van Ambon. Rumphius stuurde in 1692 een tweede zending met zes boeken en tekeningen naar de net overleden Jan Commelin van de Amsterdamse Hortus met het schip De Waterland. Het manuscript ging verloren met het ten ondergaan van het schip tijdens een gevecht met Franse oorlogsschepen in de Indische Oceaan. Camphuys, die gelukkig een kopie had laten maken, liet opnieuw een tweede kopie maken en stuurde die naar Nederland.[26] De Heren XVII van de V.O.C. hielden uit vrees voor concurrentie in de specerijenhandel de publicatie zo'n vijftig jaar tegen, tot 1741. Of er tekeningen of kopieertalenten van Frans Withoos voor dit werk zijn gebruikt, is niet

bekend maar niet onwaarschijnlijk.

leesverder

---

[22] De jaartallen zijn ontleend aan gegevens van: Marten Jan Bok, (Utrecht, 2000); A.W. Withoos, De 17e-eeuwse schildersfamilie Withoos van Amersfoort en Hoorn (Amsterdam, 1984) & A.W. Withoos, Parenteel van de families Withoos; van de 16e eeuw tot begin 20e eeuw (Eindhoven, 1998-1999; herz. uitg.)

[23] L. Tongiorgi Tomasi, *An Oak Spring flora … works of art in the collection of Rachel Lambert Mellon* (Upperville, 1997) p. 87-89 Niet bekend met Van Uchelens tuinen.

[24] E. Bergvelt & R. Kistemaker red., *De wereld binnen handbereik. Nederlandse kunst- en rariteiten-verzamelingen 1585-1735* (Zwolle, 1992) p. 329-330 Niet bekend met de collectie plantentekeningen.

[25] M. Schepper, *Matthias Withoos, een veelzijdig talent* (Z.pl., 1990) p. 10-11, 66-69

[26] Wijnands, D.O., E.J.A. Zevenhuizen & J. Heniger, *Een sieraad voor de stad : de Amsterdamse Hortus Botanicus, 1638 - 1993* (Amsterdam, 1994) p. 65-66

Agnes Block (1629-1704), een Flora Batava

In 1687 schilderde Alida Withoos de bijna rijpe vrucht van de Ananas 'Linscotti', op iets minder dan de ware grootte 'na 't leven'.[1] Dit deed ze in opdracht van Agnes Block, de eigenaresse van de buitenplaats Vijverhof aan de Vecht. Agnes Block was een van de eersten die een Ananasplant tot bloei en tot vruchtzetting had weten te kweken. De Ananas zou voor Agnes Block samen met de zeldzame Cactus melocactus het symbool vormen van haar kunde en kunst. Ze liet zich er tweemaal mee afbeelden, in 1700 op een zilveren penning. Aan de voorkant staat een portret van Agnes Block met haar naam en de vermelding Flora Batava. We zien op de achterkant een afbeelding van de godin Flora met de buitenplaats Vijverhof op de achtergrond. Onderaan staat de spreuk *Fert Arsque Laborque Quod Natura Negat.* Dat betekent: Kunst en arbeid vermogen waar de natuur in gebreke blijft. De boodschap is duidelijk: pas door het toedoen van Agnes Block kan Flora bloeien.

Agnes Block werd op 29 oktober 1629 geboren in de Duitse Hanzestad Emmerich in een doopsgezinde familie.[2] In Emmerich vonden op het einde van de zestiende eeuw veel doopsgezinden een veilige vluchtplaats voor geloofsvervolgingen. Na de dood van haar ouders werd Agnes met haar broertjes en zusjes ondergebracht bij de familie Rutgers-De Flines aan moeders kant in Amsterdam. Ook deze familie behoorde tot de doopsgezinden, de Rutgers tot de Vlaamse doopgezinden, en de De Flines tot de Waterlandse. Doopsgezinden werden uit openbare ambten geweerd en waren daarom op de vrije beroepen aangewezen. De uit de Zuidelijke Nederlanden gevluchte doopsgezinden waren vooral actief in de textielindustie en -handel, met name de laken- en zijdehandel. Ook de familie van Agnes Block vergaarde haar fortuin in de textielhandel. De rijke doopsgezinde families in Amsterdam waren nauw met elkaar verwant omdat men in eigen kringen trouwde. Binnen de kleine gemeenschap kende men iedereen en was er mee verwant. Ook de beroemde dichter Joost van den Vondel (1587-1679) behoorde tot deze elite. Vondel kende Agnes Block al als klein meisje. Bij haar huwelijk met een zoon van zijn zuster werd ze bovendien een aangetrouwde nicht van hem. Vondel zou zijn verdere leven bij vele momenten in haar leven zogenaamde gelegenheidsgedichten voor haar schrijven. Agnes op haar beurt bekommerde zich om de oudere dichter. Een maal in de week, op vrijdag, zou Vondel tot op hoge leeftijd bij Agnes Block komen eten. In eerste instantie dankzij deze verwantschap en vriendschap met de dichter is Agnes' liefde voor de botanie, de kunst en het verzamelen aan ons overgeleverd.

leesverder

---

[1] C.C. van der Graft, *Agnes Block: Vondels nicht en vriendin* (Utrecht, 1943), p. 138

[2] C.C. van der Graft, *Agnes Block: Vondels nicht en vriendin* (Utrecht, 1943) p. 7-11

Buitenplaats in de Purmer

Agnes Block had via de familie van haar eerste man, Hans de Wolff, vanaf 1649 tot 1670 toegang tot een buitenplaats in de Purmer.[3] Vermogende Amsterdammers in de zeventiende eeuw investeerden hun in de handel verdiend fortuin, bij voorkeur in inpolderingen, landaankoop en buitenplaatsen. Eenvoudige boerenhofstedes werden aangekocht en verfraaid tot prachtige buitenplaatsen en lusthoven waar men 's zomers vertoefde. Agnes' schoonmoeder, Clementia van den Vondel, had in 1636 een boerenhofstede gekocht aan de Oosterweg in de in 1622 drooggelegde Purmer. Bij haar overlijden in 1641 bepaalde zij dat de bezittingen daar onverdeeld in de familie moest blijven zolang er kinderen of kleinkinderen zouden zijn.

Met negentien jaar, in 1649, trouwde Agnes met de zesendertig-jarige zijdehandelaar, Hans de Wolff te Amsterdam. De doopsgezinde familie zal tijdens het zomerse buitenverblijf in de Purmer niet terug naar Amsterdam gegaan zijn om zondags de dienst te volgen. Voor de hand ligt dat men daarvoor naar een stadje in de buurt ging, bijvoorbeeld naar de Westwaterlandse gemeente in Hoorn. Mogelijk is Agnes Block daar in contact gekomen met de in bloemen schilderen gespecialiseerde Hoornse kunstenaarskring waar Alida Withoos later deel van zou uitmaken. Het contact kan ook ontstaan zijn via de Hoornse regenten die vaak een buitenverblijf hadden in de nabij gelegen polders zoals de Schermer en de Purmer.[4] De belangstelling voor tuinen en planten was in ieder geval toen bij Agnes Block gewekt. In 1668 dichtte Joost van den Vondel op de negenendertigste verjaardag van Agnes Block over haar liefde voor de botanie:

Agnes, staek nu 't onderzoeken

En gesprek met stomme boecken.

Teken bloemperk noch prieel.

Besigt potloot, noch penseel,

Pen, noch int, noch waterverven:

't is nu tijt de kunst te derven.[5]

Het zelf tekenen van bloemen en planten maakte vervolgens plaats voor het laten tekenen van door haar gekweekte planten door gerenommeerde kunstenaars in dat genre. Na het overlijden van Agnes' echtgenoot in 1670 kwam de buitenplaats eerst voor een kwart en later geheel in handen van Pieter de Wolff, een zoon van Hans uit een eerder huwelijk.[6] De orangerie van Pieter de Wolff was vermaard. In 1676 prees Jan Commelin de orangerie als de beste en de grootste van al.[7] Als bewijs van de uitstekende resultaten die Pieter de Wolff er behaalde, beeldde Commelin een 'Calabrisch Limoen' af die er in 1672 tot een rijpe vrucht opgekweekt was. Dat betekent dat er waarschijnlijk al voor 1670 sprake was van een tuin met een bijzondere plantencollectie en een kweekplaats.

leesverder

[3] C.C. van der Graft, *Agnes Block: Vondels nicht en vriendin* (Utrecht, 1943) p. 63

[4] L. Kooijmans, *Onder regenten. De elite in een Hollandse stad. Hoorn 1700-1780* (Amsterdam, 1985) p. 170-178

[5] C.C. van der Graft, *Agnes Block: Vondels nicht en vriendin* (Utrecht, 1943), p. 55

[6] J.F.M. Sterck, 'Een 17e eeuwsche buitenplaats in de Purmer', In: *Hoofdstukken over Vondel en zijn kring* (Amsterdam, 1923), p. 122-131

[7] J. Commelin, *Nederlantze hesperides, dat is oeffening en gebruik van de limoen- en oranjeboomen, gestelt na den aardt, en climaat der Nederlanden* (Amsterdam, 1676) p.39

Vijverhof, een buitenplaats aan de Vecht

Enkele maanden na het overlijden van Hans de Wolff, op 16 juni 1670 kocht Agnes Block haar eigen buitenverblijf bij Loenen aan de Vecht. Agnes Block was daarin niet bijzonder. Doopsgezinde Amsterdammers investeerden hun vermogen graag in buitenplaatsen aan de Vecht. De streek tussen Breukelen en Nieuwersluis werd zelfs naar hen de 'Mennistenhemel' genoemd.[8] Ook de familie Rutgers, familie van Agnes Block aan moeders kant, bezat buitenplaatsen aan de Vecht, zoals Groenevecht en later in 1688 de Sterreschans.

De aankoop betrof een hofstede met '*seeckere huijsingen (gebouwen), hoff, bergen (bewaarplaatsen voor hooi en graan), schuere, stalingen ende vordere getimmert ende plantagie*'.[9] Daar moest dus nogal wat aan gebeuren om dat tot een fraaie buitenplaats te doen uitgroeien. Meteen begon Agnes met de bouw van het huis, een theekoepel, koets- en tuinmanswoning en de aanleg van boomgaarden, tuinen, lanen en natuurlijk van vijvers. De bouw en aanleg werd vertraagd door de oorlog in 1672 waarbij de Franse troepen veel in de Vechtstreek verwoestten. Spoedig verrees een statig huis als een klein paleis aan de Vecht, zoals te zien op de gravure van Daniel Stoopendaal in '*De Zegepraalende Vecht*' uit 1719. Aan weerszijden van het huis lagen vier bloemperken in Franse stijl, de 'parteres de broderies', omzoomd door lage geschoren haagjes. Op de oostelijke hoek van de tuin stond een tuinkoepel met prachtig uitzicht op een bocht in de Vecht. Links van de parterres moet het 'oranjehuis' gesitueerd zijn geweest waar Agnes haar zeldzame en uitheemse planten kweekte, zoals de Ananas die Alida Withoos in 1687 op bijna ware grootte voor haar schilderde. In Agnes' testament is er ook sprake van visvijvers met speelhuizen. Volgens het gedicht '*Vijverhof van Agneta Blok*' uit 1702 van neef Gualtherus Blok bevond zich daar tevens een volière.[10]

Het leven op Vijverhof nam in latere jaren zozeer de aandacht in beslag dat Agnes Block in de winters niet meer naar Amsterdam terugkeerde. Volgens haar testament woonde ze vanaf 1694 hoofdzakelijk op Vijverhof. In 1699, twee jaar na de dood van haar tweede man verhuurde Agnes zelfs het huis aan de Herengracht in Amsterdam. Zij zou op Vijverhof blijven wonen tot aan haar dood in 1704. Per testament bepaalde ze dat huis, tekeningen en schilderijen bij elkaar dienden te blijven. Al in 1705, een jaar na haar dood werd de buitenplaats door haar erfgenamen echter verkocht en de raakten de oranjerieplanten en haar collecties verspreid. Haar tekeningen en schilderijen kwamen terecht bij de verzamelaar Valerius Röver te Delft. Na diens dood werden diens schilderijen gekocht door de landgraaf van Hessen-Kassel. De tekeningen raakten verspreid. De buitenplaats werd gekocht door Benjamin Teixera. Hij en zijn broer Samuel besteedden ook veel zorg aan huis en tuin. In 1717 bezocht Tsaar Peter de Grote Vijverhof. Hij was dermate gecharmeerd van de 'volkomenheid der kweekkunst' dat hij toestemming vroeg en kreeg om de tuinman mee te nemen naar Rusland.

leesverder

---

[8] E. de Jong, 'Flora Batava : Agnes Block op haar buiten Vijverhof', *Kunstlicht* 5 (1984) no. 14/15, p. 23

[9] C.C. van der Graft, 'Agnes Block en haar liefde voor tropische gewassen', *Jaarboekje van Oud Utrecht* (1962), p. 117-124

[10] Vijver en volière van Vijverhof zijn mogelijk weergegeven op het schilderij *Jonge tekenaar tekent een buiten met tuin en menagerie* van Nicolaas de Vree(1645-1702), een van de achttien kunstenaars die op Vijverhof werkte,. Afb. E. Bergvelt & R. Kistemaker (1992a) p. 250

Botanische contacten

In 1674 trouwde Agnes Block voor de tweede keer een Amsterdamse, doopsgezinde zijdehandelaar. Sijbrand de Flines (1623-1697) was een weduwnaar met twee dochtertjes. De Flines behoorde evenals Agnes Block tot de vermogende 'Waterlandse' doopsgezinden. Mogelijk had of ontwikkelde hij onder invloed van Agnes, tevens interesse voor de botanie en voor tuinen. Het echtpaar Block-De Flines liet zich met twee kinderen afbeelden op een schilderij door Jan Weenix. Of het schilderij in 1674 ter gelegenheid van hun huwelijk werd geschilderd en de twee kinderen de dochtertjes van Sijbrand zijn, is twijfelachtig.[11] De datering is slecht leesbaar. Het echtpaar lijkt erg oud voor hun leeftijd en de dertienjarige Anna en twaalfjarige Elisabeth zien er wel heel jong uit. Bovendien waren in het voorjaar van 1674 de bloembedden nog leeg.[12] Interessant is de weergave van een echte tuin op de achtergrond, namelijk die van de buitenplaats Vijverhof. Op de voorgrond illustreren allerlei atributten de interesses van het echtpaar. Exotische planten, waaronder de Ananas en een Cactus, een tekening van een vogel, (bloemen)boeken, beelden en schilderijen spelen een prominente rol in het leven van het echtpaar.

Hun neef (aan beider kanten) en in Amsterdam hun buurman, Philips de Flines, was een groot liefhebber van zowel de botanie, het buitenplaats-leven als de kunst. Hij was eveneens een zeer vermogende, doopsgezinde zijdehandelaar. Philip de Flines kweekte planten op zijn buitenplaats Sparenhout te Haarlem. Ook was hij vermaard om zijn collecties naturalia, zijn Italiaanse en Franse schilderijen en verzameling klassieke beelden.[13] In 1679 bezocht hij Christiaan Huygens in Parijs met een introductie van diens broer Constantijn. Uit hun briefwisseling blijkt Philips' interesse voor de Jardin des Plantes. De Flines had de hortulanus van de Franse koning beloofd bloemzaden te sturen, wat hij in 1681 nog steeds verzuimd had.[14] Philips kreeg planten en zaden van de Leidse Hortus en werd vanwege zijn collectie exotische gewassen vermeld in Paul Hermanns *Paradisus Batavus* (1698). In het Staatliche Museum Schloss Wilhelmshöhe te Kassel, waar uiteindelijk de schilderijenverzameling van Agnes Block terecht kwam, hangt een portret van Philips de Flines. Het is aannemelijk dat er tussen de beide families levendig contact bestond en dat het contact tevens de botanie betrof.

Agnes Block stond zelf ook in contact met gerenommeerde botanici als de hoogleraar botanie van de Leiden, Paul Hermann, met doctor G.B. Ciassi uit Venetië en de Parijse hoogleraar Joseph Pitton de Tournefort. Ook voerde zij van 1686 tot 1694 een briefwisseling met de Italiaanse hoogleraar Leon Trionfetti.[15] Niet alleen het uitwisselen van kennis en ervaring was het doel. Agnes was vooral op zoek naar nieuwe, bijzondere soorten. Aan Jan Commelin van de nieuwe Amsterdamse Hortus, leverde ze net als vele andere buitenplaatsbezitters, vooral niet-medicinale sierplanten, zoals de *Euphorbia neriijolia*.[16] Paul Hermann beschreef een groot deel van de exotische planten die in bijzondere Nederlandse tuinen te zien waren in zijn *Paradisus Batavus* (1698 en 1705). De collectie van Agnes Block werd er niet in vermeld. Toch klaagde ze in haar brieven naar Italië dat de Leidse Hortus haar weinig nieuws meer kon bieden. Gelukkig had ze een neef die de brieven in het Italiaans voor haar kon schrijven. Want Agnes Block kende zelf geen Italiaans en tot haar grote spijt ook geen Latijn. Dit gaf voor haar de nodige problemen met de naamgeving van de door haar gekweekte planten. Dit is volgens haar brieven de reden, dat ze haar planten naar de

natuur liet schilderen door daarin gespecialiseerde kunstenaars. Daarnaast was het haar bedoeling de met zoveel moeite en liefde tot wasdom en bloei gebrachte planten in hun uiterlijke vorm te documenteren. In 1687 deelde Agnes Block mee dat haar collectie vier- tot vijfhonderd soorten kende waarvan ze er tweehonderd verkregen had via buitenlandse correspondentie. In haar correspondentie met Trionfetti verklaarde ze dat van de honderd door haar gezaaide soorten er maar twintig opkwamen. Daarvan waren er bovendien maar een stuk of vijf de moeite waard. Daarom liet ze de planten zo spoedig mogelijk in tekeningen vastleggen.

leesverder

---

[11] A. Blankert, *Amsterdams Historisch Museum, schilderijen van voor 1800* (Amsterdam, 1979), no. 499

[12] C.C. van der Graft, 'Agnes Block en haar liefde voor tropische gewassen', *Jaarboekje van Oud Utrecht* (1962), p. 118-120

[13] E. Bergvelt & R. Kistemaker red., *De wereld binnen handbereik. Nederlandse kunst- en rariteitenverzamelingen 1585-1735* (Zwolle, 1992a) p. 108-109, 113-116, 132-134, 217

[14] E. de Jong, , *Natuur en kunst. Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur 1650-1770* (Amsterdam, 1993) p. 172; Volgens A.G. Bienfait, *Oude Hollandsche tuinen* ('s-Gravenhage, 1943) p. 176-178 ging het om Sijbrand De Flines

[15] J.J. Poelhekke, 'Elf brieven van Agnes Block in de Universiteitsbibliotheek van Bologne', *Mededelingen van het Nederlands Historisch Instituut te Rome* 32 (1963/5?) no. 2, p. 3-28

[16] D.O Wijnands, D.O., E.J.A. Zevenhuizen & J. Heniger, *Een sieraad voor de stad: de Amsterdamse Hortus Botanicus, 1638-1993* (Amsterdam, 1994) p. 58

Tekenaars voor Agnes Block (1671-1697)

Alida Withoos heeft voor zover gedocumenteerd zes tekeningen gemaakt voor Agnes Block. Zij is daarmee een van de negentien met naam genoemde kunstenaars die op Vijverhof werkten.[17] De gegevens zijn bekend door de lijst van 395 tekeningen gepubliceerd in 1943 in de biografie van Agnes Block door Catharina van de Graft.[18] Dit is een afschrift van een in 1730 beschreven catalogus in manuscript van het Kunstkabinet van Valerius Röver die de buitenplaats Vlietlust tussen Den Haag en Delft bewoonde. Deze collega-verzamelaar had kort na Agnes' dood, in 1705, (een deel van) haar schilderijen en tekeningen gekocht. De bloemenboeken zijn jammer genoeg niet bewaard gebleven. Wel geeft de catalogus een goed beeld van de plantencollectie van Agnes Block en de kunstenaars die ze in dienst had. Omdat er verschil in weergave en interpretatie is tussen oorspronkelijke catalogus en de afschrijving, wordt uitgegaan van de originele bron.[19]

Van Rövers 'Cabineth' van 42 albums en konst-boeken zijn er volgens een 'inliggende Memorie' twee van Agnes Blok, te weten no. 28 en 29. Aanvankelijk stond er ook no. 30 bij maar dit is later doorgestreept. Aangenomen mag worden zoals mevrouw Van der Graft deed, dat ook Konstboek 30 en 31 van Agnes Block zijn geweest.[20] Zij bevatten werk van dezelfde kunstenaars die werkten aan album 28 en 29, te weten Pieter Withoos, Maria Sybilla Merian, Pieter Holsteijn, Johannes Bronkhorst, Herman Hengstenburgh en Herman Saftleven. Kunstboek 31 bevatte afbeeldingen van vogels waarvan bekend is dat Agnes die ook had en liet schilderen. Maar ook konstboek 27 bevat werk van de kunstenaars van album 28 en 29, namelijk Herman Hengstenburg, een Moninckx en Johannes Bronkhorst. Daarnaast is er het album van het Rijksprentenkabinet dat hierna wordt besproken. Er zijn dus mogelijk zes konst-boeken van Agnes Block geweest. [21]

Konstboek no. 30 betrof een collectie van 92 botanische tekeningen van de landschapsschilder Herman Saftleven(W) (1609-1685), in Rövers catalogus gedateerd 1661. Dit was negen jaar voor de aanschaf van Vijverhof door Agnes Block. Wolfgang Schulz heeft overtuigend beargumenteerd dat Saftleven pas aan het einde van zijn leven, begin jaren tachtig van de 17e eeuw, was begonnen met het schilderen van bloemen en planten.[22]. Andere bijdragen van Saftleven aan Konstboek no. 29 dateerden van 1682 tot en met 1684. Volgens Schulz logeerde de oude schilder voor langere tijd op Vijverhof. Aangenomen mag dus worden dat 1661 in de catalogus een verschrijving was van 1681.[23] De zes en de acht werden in die tijd vanuit een ander punt begonnen waardoor een uithaal gemakkelijk verkeerd geïnterpreteerd kon worden. Dat betekent dat de eerste gedateerde tekening afkomstig was uit album 28, een blaadje, *met een vreemd gewas, en een taxken dat uit de aarde alzo is gewassen. A. 1671* van Rochus van Veen(W).[24] De tekeningen zijn overigens niet chronologisch in de konst-boeken geplaatst. De laatste datum die we aantreffen is die van 1697, een tekening van Johanna Helena Herolts[-Graff], een van de twee schilderende dochters van Maria Sybilla Merian.

De tekeningen van Alida Withoos komen alleen voor in Konstboek no. 28, onder de nummers 26 tot en met 29, 49 en 50. Zij schilderde onder andere een gewone Akelei op een blad met een andere Amerikaanse Akelei door Maria Sybilla Merian. Verder

schilderde ze uitheemse planten zoals de winde uit Curaçao, een Chinese theeplant, een Indische geranium en een Aloe-soort waarschijnlijk uit Zuid-Afrika. Aan Alida vertrouwde Agnes Block in 1687 het tekenen toe van haar trots, de bijna rijpe vrucht van een zelf gekweekte Ananas. Deze tekeningen zijn jammer genoeg niet bewaard gebleven. De afbeelding van een Ananas door Alida Withoos was de eerste afbeelding van de eerste in Nederland gekweekte vrucht van een Ananas.

Wat meteen opvalt in de lijst is dat ook broer Pieter Withoos acht botanische tekeningen, een blad met diverse vlinders en insecten en zeventien afbeeldingen met vogels tekende. Verder komen we de eveneens uit Hoorn afkomstige kunstenaars Johannes Bronkhorst en Herman Hengstenburg tegen. Op een tekening werkten zowel Pieter Withoos als Johannes Bronkhorst aan een afbeelding van vier eenden in het water. Ook dé schilder van bosstillevens Otto Marseus van Schriek, vriend en reisgenoot naar Rome van vader Matthias Withoos, maakte achttien tekeningen voor Agnes Block. Dat betekent dat Alida in ieder geval vier andere kunstenaars uit haar familie- en vriendenkring in Hoorn al kende voordat ze bij Agnes Block kwam te werken.

Alida Withoos kwam waarschijnlijk via Agnes Block in contact met Jan en Maria Moninckx, haar collega-kunstenaars bij de Amsterdamse Hortus. In ieder geval kwam Alida in contact met Maria Sybilla Merian(W) en haar dochter Johanna Helena Herolts-Graff. Na een verblijf in Friesland kwam de van oorsprong Duitse kunstenaar(sdochter) Maria Sybilla in 1691 met haar dochters naar Amsterdam.[25] Ze zette er een verfstoffenhandel op en dreef tevens handel in geprepareerde insecten voor verzamelaars van zogenoemde rariteiten-kabinetten. Als vooraanstaand kunstenares en natuurhistorisch onderzoekster kwam ze in Amsterdam vermoedelijk met vrouwen zoals Rachel Ruysch en Agnes Block in contact. Maria Sybilla Merian tekende bij haar eigen botanische tekeningen en die van Willem de Heer meermalen vlinders en andere insecten. Dit waren vast opgeprikte exemplaren uit het rariteitenkabinet van Agnes Block. In 1699 vertrok Merian met haar oudste dochter naar Suriname om daar de Surinaamse insecten te bestuderen en te schilderen.Merians tweede dochter Johanna Herolts tekende rond 1697 twee tekeningen voor Agnes Block. In 1699 komen we haar weer tegen bij de Amsterdamse Moninckx-Atlas waarvoor ze ook twee tekeningen maakte. Jan en Maria Moninckx, Johanna Herolts en Alida Withoos, de vier kunstenaars van deze Amsterdamse atlas, kenden elkaar dus ook via de plantencollectie van Agnes Block op Vijverhof.

Alida Withoos en Maria Sybilla Merian tekenden op Vijverhof op één blad ieder een andere variëteit van de Akelei. Dit hoeft nog niet te betekenen dat ze samen aan een tafel werkten. Bij het bloemenalbum in het Rijksprentenkabinet bevindt zich een envelop met twee kleine strookjes papier.[26] Het zijn aanwijzingen van Agnes Block achter op briefpapier van haar man Sijbrand de Flines van 29 mei 1688. Duidelijk zijn het instructies om planten bij te tekenen in het betreffende bloemenboek. Het betrof met name genoemde, andere (kleur)variëteiten van dezelfde plant. Dat bijtekenen is ook grotendeels gebeurd. De tekeningen in dat bloemenboek zijn van verschillende stijl en zeer uiteenlopend van kwaliteit. Het bijtekenen maakt het beeld nogal rommelig. Twee tekeningen zijn van [Pieter] Holsteijn en een tekening is gesigneerd M. Monix. Het bloemenboek met ingebonden tekeningen komt niet overeen met een van de Konst-boeken in de catalogus van Valerius Röver. Agnes Block had dus meer tekeningen laten maken dan de in die catalogus genoemde. Duidelijk hadden deze tekeningen meer een botanische waarde dan een kunstzinnige.

Van de kunstenaars Johannes Bronkhorst en Pieter Holsteijn liggen net als van Alida Withoos tekeningen in het *Konstboeck* van Simon Schijnvoet. Alida Withoos kan met ongeveer de helft van kunstenaars die werkten voor Agnes Block ook buiten Vijverhof in verband gebracht worden. Op Vijverhof was dan ook niet zo maar een samenraapsel van kunstenaars werkzaam, maar een select gezelschap van specialisten in het afbeelden van botanische en zoölogische objecten. Helaas zijn weinig van de tekeningen achterhaald. Van Herman Saftleven en Maria Sybilla Merian zijn enkele tekeningen getraceerd die ze maakten voor Agnes Block. Nader onderzoek naar alle kunstenaars die werkten voor Agnes Block en hun tekeningen zal wellicht nog meer interessante informatie opleveren.

leesverder

---

[17] Kunstenaars die voor Agnes Block op Vijverhof werkten

Ferdinand Bol (Dordrecht, 1616 - Amsterdam, 1680)
Johannes Bronkhorst (Leiden, 1648 - Hoorn, 1727)
Willem de Heer (Amsterdam, 1638 - Amsterdam, 1681)
Herman Hengstenburgh (Hoorn, 1667 - Hoorn, 1726)
Johanna Helena Herolts-Graff (1668 - ?)
Pieter Holsteijn (Haarlem, 1614 - Haarlem, 1673)
Nicolaas Juweel (Rotterdam, 1639 - Rotterdam, 1704)
Otto Marseus van Schriek (Nijmegen, 1619/20 - Amsterdam, 1678)
Maria Sibylla Merian (Frankfurt am Main, 1647 - Amsterdam, 1717)
Jan Moninckx (Den Haag, ? - Amsterdam, 1714)
Maria Moninck (Den Haag, 1673/'76 - Amsterdam, 1757)
Herman Saftleven (Rotterdam, 1609 - Utrecht, 1685)
Rochus van Veen (Beverwijk, ? - Haarlem, 1709)
Marino Benaglia Venetiano (onbekend)
Nicolaas de Vree (Amsterdam, 1645 - Alkmaar, 1702)
Alida Withoos (Amersfoort, 1662 - Amsterdam, 1730)
Pieter Withoos (Amersfoort, 1654 - Amsterdam, 1693)
I. Withorst (onbekend)

Het is mogelijk dat een aantal kunstenaars waarvan Agnes Block tekeningen in het bezit had, niet daadwerkelijk op Vijverhof hebben gewerkt. Agnes Block kan natuurlijk eerder gemaakte tekeningen hebben aankocht. Dat is misschien het geval bij de tekeningen door Ferdinand Bol en Marino Benaglia Venetiano. Het geldt in ieder geval voor de tulpentekening uit 1648 van Anthony Claesz (Amsterdam, 1607/8 - Amsterdam, 1649)

Datering hoofdzakelijk ontleend aan: Thieme, U. & F. Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Kunstler Lexicon von der Antike bis zur Gegenwart* (reprint Leipzig, 1978-1987) 37 Bd.

[18] C.C. van der Graft, *Agnes Block. Vondels nicht en vriendin* (Utrecht, 1943) p. 135-152

[19] UB Amsterdam, UvA, Hs-II-A18

[20] C.C. van der Graft, *Agnes Block: Vondels nicht en vriendin* (Utrecht, 1943), p. 133-134

[21] Volgens Van der Graft (1962), p. 122 sloot Agnes Block in 1697 haar verzameling met de drie bloemenboeken en een vogelboek af met het bestellen van een titelprent bij Philips Tideman.

[22] W. Schulz, 'Blumenzeichnungen von Herman Saftleven d.J.', *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 40 (1977), p. 135-153 & W. Schulz, Herman Saftleven(1609-1685) *Leben und Werke: mit einem kritischen Katalog der Gemälde und Zeichnungen* (Berlin / New York, 1982), p. 79, 95-101

[23] Een tweede verschrijving heeft plaats gevonden van de manuscript-catalogus naar de gedrukte versie. Album 28, tek.no. 99: tulipa brabanzon, A. Claessen, 1678, moet zijn 1648; een aankoop in plaats van een in opdracht van Agnes Block gemaakte tekening.

[24] Een tekening van Rochus van Veen in de Unicorno-collectie die voldoet aan deze omschrijving is jammer genoeg gedateerd 1681

[25] K. Wettengl, *Maria Sibylla Merian, 1647 - 1717: kunstenares en natuuronderzoekster* (Haarlem, 1998) p. 29-30, 79-81

[26] Zie Bronnen: Plusieurs especes de fleurs dessinées d'apres le naturel

Jan Commelin en oprichting van de Hortus

In 1694 betaalde Jan Commelin Alida Withoos dertig gulden voor het tekenen van dertien exotische planten uit de Amsterdamse Hortus Medicus. Voor 1682 waren er verscheidene medische tuinen in Amsterdam op verschillende locaties geweest. In 1682 besloot de Vroedschap van Amsterdam, het toenmalige stadsbestuur, tot de stichting van een nieuwe Artsenij-Hoff. De V.O.C.-bewindsvoerder Johan Huydecooper van Maarsseveen, tevens burgemeester van Amsterdam, en de apotheker/koopman en raadslid in de Vroedschap Jan Commelin werden benoemd tot Commissarissen. Beiden behoorden tot de politieke bestuurselite van de Republiek en waren vermogende burgers met eigen buitenplaatsen en een eigen botanisch interessante plantencollectie. Jan Commelin (1629-1692) kreeg de dagelijkse leiding over de Hortus. Jan Commelin was een zoon van de Leidse uitgever Isaac Commelin. De familie Commelin was Nederlands Gereformeerd. In 1641 verhuisde de familie naar Amsterdam. Jan Commelin wist via een aantal officiële bestuursfuncties, zoals bestuurslid van het Spin-en Werkhuis en de Schutterij, op te klimmen tot het regentendom en de politieke elite. De politieke top waar Johan Huydecoper zich bevond, bereikte hij net niet. Commelin kweekte sinds 1676 exotische gewassen op de hofstede Zuyderhout van zijn tweede vrouw Belia Vinck in de Haarlemmerhout, ten zuiden van Haarlem.

De Hortus werd gevestigd op een nieuwe stadsuitleg; dezelfde locatie waar de huidige Amsterdamse Hortus Botanicus zich bevindt. Voor de tuinwerkzaamheden stelde Commelin een tuinbaas aan, Jan de Vlieger. De artsen en apothekers, aangesloten bij het Collegium Medicum en het Collegium Chirurgicum, financierden de kosten van de Hortus. In ruil daarvoor verzorgde de in 1685 nieuw aangestelde hoogleraar botanie Frederick Ruysch (1638-1731) een opleiding met examen voor aankomende artsen en apothekers. Hij was tevens vader van de bekende schilderes van bloem- en bosstillevens, Rachel Ruysch (1664-1750). De leden van de Collegia mochten voor hun contributie planten kopen en de tuin twee maal per week gratis bezoeken.[1] De nieuwe hortus zou in tien jaar tijd uitgroeien door zijn enorme aanwas van uitheemsche planten niet alleen tot een medische tuin maar tot een echte botanische tuin die de botanische rijkdom van de toonaangevende Hortus van Leiden evenaarde.

Huydecooper en Commelin maakten daarbij ook gebruik van hun vele contacten met buitenplaatseigenaren met bijzondere plantencollecties in Nederland en daarbuiten. Er bestond een uitgebreid netwerk van corresponderende geleerden en amateurbotanici waar onder anderen Agnes Block van de buitenplaats Vijverhof deel van uit maakte.[2] Dankzij contacten met eigenaren van buitenplaatsen wist de Hortus naast de medicinale plantencollectie in korte tijd ook een grote collectie sier- en oranjerieplanten te vergaren. Agnes Block leverde bijvoorbeeld een *Euphorbia nerrifolia*. Jan Commelin schreef eerder al zeer lovend over de oranjerie op de buitenplaats van Pieter de Wolff waar diens vader Hans de Wolff, Agnes' eerste man, voor 1670 mede-eigenaar van was. Vanuit haar woonhuis in Amsterdam zal Agnes Block zeker de Hortus hebben bezocht. Het ligt voor de hand dat Agnes Block en Jan Commelin elkaar gekend hebben.

Het merendeel van de planten werd echter aangevoerd door de schepen van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (V.O.C.) en de West-Indische Compagnie (W.I.C.) uit de beide Amerika's, Azië en vooral Kaap de Goede Hoop in Zuid-Afrika. De

compagniën moedigden natuurhistorisch onderzoek in beperkte mate ook aan, vooral in de hoop economisch interessante gewassen zoals specerijen, te ontdekken.[3] Op Kaap de Goede Hoop was een compagnietuin ter bevoorrading van de schepen met vers voedsel en drinkwater om scheurbuik van de bemanning te voorkomen. Juist deze zuidelijk punt van Afrika vormt een apart plantenrijk (Capensis) met eigen plantengeslachten. Er was een botanicus en een botanisch tekenaar in dienst, de apotheker Hendrik Claudius, die samen met de gouverneur Simon van der Stel op expeditie gingen naar de Koperbergen in Namaqueland van 1685 tot 1686.[4] Deze Claudius werd echter ontslagen toen men ontdekte dat hij in zijn naïeviteit zijn tekeningen en een kaart had meegeven aan een Fransman, de jezuït Guy Tachard, die de V.O.C-geheimen nog datzelfde jaar publiceerde.[5] Op verzoek van Johan Huydecoper van Maarsseveen, een van de bewindslieden van de VOC, stuurde diens neef Simon van der Stel regelmatig Zuidafrikaanse gewassen en zaden naar Amsterdam. Deze werden verdeeld over particuliere liefhebbers van planten en de Amsterdamse stadtuin. Ook van andere vestigingen van de V.O.C., Mauritius, Batavia, Ceylon, Bengalen, Coromandel en Suriname werd plantenmateriaal verzameld door Huydecoper voor de Amsterdamse Hortus.[6]

leesverder

---

[1] D.O. Wijnands, E.J.A. Zevenhuizen & J. Heniger, *Een sieraad voor de stad : de Amsterdamse Hortus Botanicus, 1638 - 1993* (Amsterdam, 1994), p. 29-32

[2] D.O. Wijnands, D.O., E.J.A. Zevenhuizen & J. Heniger, *Een sieraad voor de stad: de Amsterdamse Hortus Botanicus, 1638 - 1993* (1994), p. 58

[3] J.Kuijlen, 'Hollandse plantkunde in de Gouden Eeuw. De particuliere tuinen', *Intermediair* 14 (1978) no. 27, p. 13-19

[4] D.O. Wijnands, & M.L. Wilson, T. Toussaint van Hove, *Jan Commelin's monograph on Cape Flora : drawings and descriptions of the plants that the Hon. Simon van der Stel, Governor at the Cape of Good Hope, found on his great journey, 1685* (Cape Town, 1996)

[5] D.O. Wijnands, D.O., E.J.A. Zevenhuizen & J. Heniger, *Een sieraad voor de stad: de Amsterdamse Hortus Botanicus, 1638 - 1993* (1994) p. 63-64

[6] UvA Bibliotheek, Sectie Zeldzame en Kostbare Werken, *Voor de kruyd-lievende leser: de bibliotheek van de Amsterdamse Hortus in de 17e en 18e eeuw* (Amsterdam, 1992) p. 55

Kunstenaars en de Hortus

Kunstenaars, met name schilders van bosstillevens, gebruikten de Amsterdamse Hortus ook voor studie. Zij deden inspiratie op in botanische tuinen voor het tekenen en schilderen van exotische planten.[7] Vanaf 1685 woonde de schilder Elias van den Broeck (W) (1657-1708) in Amsterdam. Hij schilderde bosstillevens met Zuidafrikaanse Aloë's die nog niet eerder waren afgebeeld. Hij gebruikte dus levende exemplaren als voorbeeld, waarschijnlijk die planten die vanuit Kaap de Goede Hoop net waren geïntroduceerd in de Amsterdamse Hortus. Ook Marseus van Schriek en zijn leerling Willem van Aelst(W) (ca. 1626-1683) schilderde nieuw in de Hortus geïntroduceerde planten, zoals de Sneeuwbal. Rachel Ruysch (1664-1750), die les kreeg van Van Aelst, kende de Hortus ongetwijfeld via haar vader. Zij schilderde tevens bosstillevens. Haar vlinders en andere insecten lijken soms uit het rariteitenkabinet van haar vader te komen; alleen de speld ontbreekt.

Er is een bosstilleven dat gesigneerd is met Rachel Ruysch, door het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie toegeschreven aan Alida Withoos. Hun schilderijen vertonen dan ook een zekere verwantschap. Alida Withoos maakte rond 1694 dertien botanische tekeningen voor de Amsterdamse Moninckx-atlas. Drie daarvan waren afbeeldingen van Zuid-Afriaanse Aloë's. Otto Marseus van Schriek kende ze waarschijnlijk via haar vader en via Vijverhof van Agnes Block. Vermoedelijk hebben deze kunstenaars van bosstillevens elkaar en elkaars werk gekend. Mogelijk behoorden zij tot een kleine kring van natuurhistorisch geïnteresseerde kunstenaars uit de omgeving van Amsterdam die bij gelegenheid de Hortus bezochten. Opmerkelijk is in ieder geval dat de vier kunstenaars, Jan en Maria Moninckx, Alida Withoos en Johanna Helena Herolt-Graff, die vanaf 1686 tot 1724 werden betaald voor het tekenen van de exotische en zeldzame planten in de Amsterdamse Hortus, alle vier werkzaam waren of waren geweest voor Agnes Block.

leesverder

---

[7] D.O. Wijnands, D.O., E.J.A. Zevenhuizen & J. Heniger, *Een sieraad voor de stad: de Amsterdamse Hortus Botanicus, 1638 - 1993* (1994), p. 14, 23, 57, 94

De Moninckx-atlassen (1686-1749)

Vanaf 1686 werd op instignatie van de Commissarissen Jan Commelin en Johan Huydecoper van Maarseveen begonnen met het laten maken van '*Afteekeningen van verscheyde vreemde gewassen, in de Medicyn-Hoff der Stadt Amsteldam*'.[8] Deze verzameling van 425 water- en dekverftekeningen op perkament, gebonden in negen banden, is genoemd naar de twee voornaamste tekenaars Jan en Maria Moninckx.[9] Veel is er over deze beide kunstenaars niet bekend. In de Amsterdamse archieven komen diverse Jan Moninckx voor; zoals in die tijd gebruikelijk, was op verschillende wijze geschreven. Een schilder Johannis Moninx ondertekende een acte met een handtekening die overeen komt met die in de Atlassen. Hij was getrouwd met Adriaentje Uchtenbroeck en overleed in 1714. Maria Moninckx wordt vaak verwisseld met Machteld Moninckx, die trouwde met Paul Dinant.[10] Een Maria Moninckx is omstreeks 1676 geboren in Den Haag. Vermoedelijk is ze een dochter van Johannes Moningx en Ariaentje Pieters. Zij hadden in 1673 een dochter met dezelfde naam. Het kwam in die tijd veel voor dat kinderen de naam kregen van een eerder overleden kind. Maria trouwde in 1723 met Martinus de la Raul te Amsterdam. Haar handtekening op de ondertrouw-akte is dezelfde als die in de Atlassen. Zij overleed in Amsterdam in 1757. De relatie tussen Jan en Maria is onduidelijk. Op grond van de data is niets af te leiden. Waarschijnlijk zijn ze familie; mogelijk maken ze beiden deel uit van de Haagse schildersfamilie Moninckx(W). [11]

De afgebeelde planten in de Moninckx-atlas zijn bijna alle nieuw ingevoerde exotische planten, onder andere uit Ceylon en andere delen van Azië, uit Zuid-Amerika en Zuid-Afrika. De waterverftekeningen op papier zijn in een later stadium bijeen gebonden in kalfsleren banden met daarop het Wapen van Amsterdam in goudstempel. Op de achterzijde van de tekeningen is in een zogenaamde 'phrase' de Latijnse en soms de Nederlandse naam van de plant weergegeven. Vóór de introductie van het systeem van Linaeus in 1735 werden planten benoemd in een omschrijving van de uiterlijke kenmerken van een plant, bijvoorbeeld Euphorbia neriifolia of Zwartbladige Euphorbia. In plaats van een herbarium met gedroogde planten documenteerde men de botanische collecties van de Hortus op deze manier. Het geheel vormt nu een uniek botanische monument uit de glorietijd van de Hortus. Band 9 betreft vijf tekeningen uit 1749 van twee kunstenaars van een latere generatie, te weten Jan Mattias Cok (1720-1770) en Dorothea Storm-Kreps (17??-1772). Van de 420 tekeningen in de eerst acht delen van de Amsterdamse Moninckx-atlas zijn er 221 van Jan Moninckx en en 101 van Maria Moninckx. Behalve dertien tekeningen van Alida Withoos zijn er ook nog twee van Johanna Helena Herolt (1668-na 1723), de dochter van Maria Sybilla Merian. Zij werd daarvoor in 1699 betaald. 33 tekeningen zijn niet gesigneerd. Er zijn in Johannesburg drie tekeningen van Alida Withoos, gedateerd 1686, die ze van dezelfde planten tekende als Jan Monickx. Dat zou betekenen dat ze al eerder dan in 1694 de Amsterdamse Hortus had bezocht of contact had met Jan Moninckx. Misschien ging het toen om een proef.

Jan Moninckx maakte tussen 1691 en 1698 voor de Hortus ook tekeningen in 'swarte kunst', oost-indische inkt. Deze tekeningen zijn voor een deel bewaard gebleven en bijeen gebonden in de Wageningse Moninckx-atlas. Het betreft een verzameling van 111 tekeningen. In 1691 betaalde Jan Commelin hem voor ongeveer honderd van dit soort tekeningen. Een groot deel van de tekeningen zijn aftekeningen van de gekleurde platen

uit de Amsterdamse Moninckx-atlas. 32 tekeningen zijn nieuw. Deze tekeningen zijn gemaakt voor de graveur van het standaard werk waarmee Jan Commelin beroemd werd, de plantencatalogus van de Hortus: *Horti medici Amstelodamensis rariorum ... : descriptio et icones = Beschryvinge en curieuse afbeeldingen van rare vreemde ... gewassen vertoont in den Amsterdamsche kruyd-hof*.[12] Het eerste deel van dit werk verscheen in 1697 en betrof de Oost-Indische en West-Indische planten (Zuid-Amerika). Jan Commelin was al in 1692 overleden. Frederick Ruysch en François Kiggelaer verzorgden de uitgave van Commelins werk. De 112 gravures van dit eerste deel komen precies overeen met de platen in de Wageningse Moninckx-atlas. Ze zijn echter in spiegelbeeld; zo kon de graveur ze rechtstreeks overtekenen op zijn etsplaat.[13] Voor de gedrukte catalogus werd de etsplaat wederom in spiegelbeeld afgedrukt waardoor de prent het goede beeld geeft. De Wageningse Moninckx-atlas illustreert daarmee tevens de praktijk van het drukken van prenten in de Gouden Eeuw. Alleen de laatste plaat ontbreekt. Plaat 48 betreft een plant die Alida Withoos had getekend, de *Aloe vulgaris*, tegenwoordig *Aloe vera* genoemd. Deze plant tekende ze echter op twee bladen, waarbij de stengel van de bloem doorliep van het ene blad naar het andere. Deze tekening kon zo niet gereproduceerd worden. Jan Moninckx tekende de plant opnieuw met de bloemstengel los naast de plant.

Het tweede deel van de plantencatalogus van de Hortus schreef Caspar Commelin. Deze neef van Jan Commelin had vanaf 1692 tot 1694 medicijnen gestudeerd in Leiden, waar Paul Hermann op dat moment hoogleraar botanie was. Op 18 september werd hij aangesteld als botanicus van de Amsterdamse Hortus Medicus. Twee jaar later liet hij 'swarte kunst'- tekeningen maken als voorbereiding op de productie van het deel over de Afrikaanse planten van de *Hortus Amstelodamensis.* Deze tekeningen zijn niet bewaard gebleven. Een groot deel van de gekleurde platen uit de Amsterdamse Moninckx-atlas is voor dit deel gebruikt. In 1701 was de uitgave voltooid en werd Caspar Commelin 'praelector exoticis', docent exotische planten, naast Frederick Ruysch die nog steeds de hoogleraar was. Van Alida Withoos' tekeningen zijn er in dat tweede deel vijf gereproduceerd als gravures. Een tekening werd gebruikt voor een ander boek van Caspar Commelin.[14] Dat betekent dat zes van haar tekeningen in de Amsterdamse Moninckx-atlas voor publicaties werden gebruikt. Daarmee behoorde haar werk tot de standaard van botanische typificatie uit die tijd. Alida Withoos zelf kwam door haar werk bij de Amsterdamse Hortus in contact met de hoogste kringen van de bestuurlijke en wetenschappelijke elite.

leesverder

Bekijk de tekeningen van Alida Withoos

---

[8] De meeste gegevens in dit hoofdstuk zijn ontleend aan D.O. Wijnands, *The botany of the Commelins* (Wageningen, 1983), p. 3-9

[9] D.O. Wijnands, *The botany of the Commelins* (Wageningen, 1983, p. 14-22

[10] E. Kloek, C.Peters Sengers & E. Tobe, *Vrouwen en kunst in de Republiek : een overzicht* (Hilversum, 1998) p. 154 & Thieme-Becker Künstler-Lexicon (reprint, 1978) Bd. 25, p. 67

[11] A. Bredius, 'De schildersfamilie Moninckx', *Oud Holland* 7 (1889), p. 265-280

[12] J. & C. Commelin; m.m.v. F. Ruysch & F. Kiggelaar., *Horti medici Amstelodamensis rariorum ... : descriptio et icones = Beschryvinge en curieuse afbeeldingen van rare vreemde ... gewassen vertoont in den Amsterdamsche kruyd-hof* (Amstelodami, 1697,1701). - Pars 1: Tam Orientalis, quam Occidentalis Indiae.Pars 2: Tam Africanarum,

quam Utriusque Indiae

[13] H. N. Kooiman & H.J. Venema, 'Jan Moninckx en de illustraties van Commelyn's 'Hortus Medicus', In: *Gedenkboek J. Valckenier Suringar 24 december 1864 – 17 october 1932*, (Wageningen, 1942) p. 260-263

[14] C. Commelin, *Praeludia Botanica* (Leiden, 1703), p. 43 *Aloe Africana margaritifera minima*

Simon Schijnvoet (1652-1727), amateur-ontwerper en verzamelaar

Op 18 februari 1728 werd in het Aalmoesseniersweeshuis te Amsterdam een *'uytmuntende Party Tekeningen en Prenten waar onder een groot getal gebonden Werken, Schoon van druk, Sindelijk bewaart, e n Fraay geschikt'* als nalatenschap van Simon Schijnvoet geveild.[1] In de catalogus komt werk van een Withoos voor. Het zijn naar alle waarschijnlijkheid de zeven tekeningen van Alida Withoos die liggen in het Konst-boeck van Simon Schijnvoet, dat zich nu bevindt in de Bibliotheek Wageningen UR. Simon Schijnvoet was een veelzijdig, 'self-made' man die als collectioneur, amateur-(tuin)architect en -ontwerper op vele tereinen actief was.[2] Schijnvoet werd geboren in den Haag in 1652 en daar opgeleid tot zadelmaker. Op 27-jarige leeftijd werd hij opgenomen in het Amsterdamse zadelmakersgilde. Hij verbleef de rest van zijn leven in Amsterdam.

In 1697 trouwde Schijnvoet voor de tweede keer, ditmaal met Cornelia de Rijck. Zij was net als Alida Withoos een dochter van een schilder en schilderde zelf vogels, vlinders en Surinaamse insecten. Tot aan zijn dood bekleedde Schijnvoet verschillende ambtelijke functies; aan het gerecht, in het stadshuis en vanaf 1703 in het weeshuis aan de Prinsengracht waar hij woonde en overleed. Ook Alida Withoos woonde vanaf 1701 aan de Prinsengracht evenals de schilder van bosstillevens, Otto Marseus van Schriek. Jammer genoeg is de locatie van hun woningen niet bekend. Tot de 'uytmuntende party' die na de dood van Schijnvoet geveild werd, behoorden ook 120 tekeningen van Surinaamse insecten van zijn vrouw. Deze tekeningen die qua niveau zeker met die van Maria Sybilla Merian zijn te vergelijken, bevinden zich nu in de collectie van de Koninklijke Academie voor Wetenschap in Stockholm.[3]

Alhoewel Schijnvoet niet zeer vermogend was, verzamelde hij wel Romeinse munten en penningen, tekeningen, prenten, boeken en naturalia. Deze bijzondere en kostbare verzameling was voor hem tevens studiemateriaal. Hij hield zich dagelijks met de bouwkunst en de tuinkunst bezig. Zodoende bekwaamde hij zich als dilettant tot een ontwerper op professioneel niveau. Als adviseur en leermeester stelde hij zijn kennis en kunde ten dienste van hoveniers aan de het hof van tsaar Peter de Grote en aan David van Mollem, de doopsgezinde zijdefabrikant op Zijdebalen aan de Vecht. Hij publiceerde verscheidene werken, zoals de twee delen van *Voorbeelden der Lusthof-Cieraaden* met tuinvazen, gesnoeide pyramiden en andere tuinornamenten. Het boek is opgedragen aan Christoffel Brants (1664-1732), de eigenaar van de buitenplaats Petersburg. Schijnvoet was de bezorger de uitgave van het boek *D'Amboinsche Rariteitenkamer* (1705) van de VOC-beambte G.E. Rumphius. Dit boek over schelpen, gesteenten, koralen en dergelijke naturalia van het Oostindische eiland Ambon werd opgedragen aan Simon Schijnvoet en Hendrik d'Acquet, beiden verzamelaars en bezitters van rariteitenkamers of -kabinetten.

leesverder

---

[1] *Catalogus van een uytmuntende Party Tekeningen en Prenten … Alles nagelaten door Simon Schijnvoet, in zijn leeven Substituut Schout en Hoofd-Provoost van het Aelmoesseniers Weeshuys*. De Verkooping zal geschieden …op Woensdag 18 February, Ao. 1728 ten huyse van de Overledene, …

[2] J. Meijer, 'De buitenplaats Petersburg, een ontwerp van Simon Schijnvoet', *Bulletin KNOB* 95 (1996) no. 6, p. 202-204

[3] Tentoonstellingscatalogus: *Kvinnor i Naturalhistorien. Fran 1600-talets samlare och illustratörer till modern vetensckap. Utställning pa Observatoriemuseet, Stockholm* (Stockholm, 1998)

Buitenplaats Petersburg & Peter de Grote

In de Beudeker-atlas in het British Museum in Londen bevinden zich in het deel 'Vecht en Amstel' onder meer twee tuinplattegronden van Simon Schijnvoet. Het betreft een plattegrond uit omstreek 1720 van de buitenplaats Soelen bij Amsterdam. Deze buitenplaats was het bezit van de verzamelaar van genoemde atlas, Christoffel Beudeker (1675-1756). Een andere interessante, gekleurde plattegrond van Schijnvoets hand is die van de buitenplaats Petersburg aan de Vecht. Dat is de buitenplaats van de Amsterdamse koopman Christoffel Brants (1664-1732). Aan hem had Schijnvoet zijn voorbeeldenboek met tuinsieraden opgedragen. Tussen 1709 en 1711 werd deze buitenplaats aangelegd op de oostelijk Vechtoever ter hoogte van Nigtevecht. Brants was de enige Lutheraan met een buitenplaats aan de Vecht. [4] Beide opdrachtgevers behoorden tot de Lutherse kringen evenals Simon Schijnvoet.[5] Zij zullen elkaar gekend hebben als welgestelde kooplieden en als verzamelaars via de Lutherse Kerk in Amsterdam.

Een tweede overeenkomst was het handelscontact met Rusland en met name de relatie met tsaar Peter de Grote. Brants had hem in Rusland geholpen met de oorlog tegen Zweden. In ruil hiervoor werd Brants tot de Russische adelstand verheven. Als dank hiervoor noemde Brants zijn buitenplaats aan de Vecht Petersburg. Tsaar Peter was een groot liefhebber van tuinen, buitenplaatsen en kunst- en rariteitenverzamelingen. In 1698 en 1717 tijdens zijn verblijf in Nederland bezocht hij meermaals de Amsterdamse Hortus, de naar hem genoemde buitenplaats Petersburg en Vijverhof dat na het overlijden van Agnes Block in andere handen was overgegaan. Bovendien bekeek hij verschillende kunst- en rariteitenkabinetten en liet hij dergelijke collecties kopen; onder meer in 1717 dat van Frederick Ruysch en in 1698 de collectie van Schijnvoet. Van de verzameling van Simon Schijnvoet kocht Peter de Grote na diens overlijden tekeningen, mineralen en schelpen. Evenals Alida Withoos kunnen we Peter de Grote dus in verband brengen met zowel Vijverhof, de Amsterdamse Hortus en als de tekeningencollectie van Simon Schijnvoet. Nader onderzoek naar werk van Alida Withoos in de tekeningencollecties van de Hermitage in St. Petersburg is dan ook aanbevolen.

leesverder

---

[4] R. van Luttervelt, *De buitenplaatsen aan de Vecht* (Lochem, 1948) p. 21

[5] C.S. Oldenburger-Ebbers & A. Reiman, 'Nogmaals Petersburg langs de Vecht, een vergelijking tussen twee plattegronden voor deze buitenplaats …' *KNOB Bulletin* 99 (2000) 5; *nog niet verschenen*

Kunst-en rariteitenkabinetten

Rond 1600 ontstond in Nederland een groeiende interesse bij gegoede burgers voor natuurhistorische zaken. Door de contacten met overzeese werelddelen, via de Verenigde Oost-indische Compagnie (VOC) en de West Indische Compagnie (WIC), werden tal van nieuwe planten en dierensoorten ontdekt en aangevoerd. Naast particuliere verkoop door repatrianten werden allerlei exotica verkocht via veilingen en verkopingen. Ook de kamers van de VOC, onder andere in Amsterdam en Hoorn organiseerde deze veilingen.[6] Niet alleen de officiële wetenschap bloeide. Tal van prachtig met gravures ged'llustreerde boeken verschenen in het Latijn en het Nederlands. Een goed voorbeeld hiervan is Jan en Caspar Commelins plantencatalogus van de Amsterdamse Hortus uit 1697-1701. Deze dure 'coffee-table'-platenboeken genoten een groter publiek dan louter geleerde wetenschappers.

De natuurhistorische wetenschap in die tijd stond met de aanwas van nieuwe soorten nog in haar kinderschoenen. De botanie was vooral een hulpwetenschap van de medische wetenschap. Voor de bestudering van de plant als onderdeel van het plantenrijk was de wetenschap grotendeels aangewezen op het geld en de inzet van vermogende liefhebbers. Een grote groep amateurs was gegrepen door de natuurhistorie in al haar facetten en vooral door een trendsettende verzamelwoede. En het bleef niet alleen bij de aankoop van boeken. Men verzamelde allerlei voorwerpen zoals antiquiteiten (antieke voorwerpen, penningen en beelden) en naturalia (schelpen, fossielen, gesteenten, geprepareerde vlinders en opgezette vogels en andere dieren). Geheel in de geest van die tijd vonden de verzamelaars het soms nodig om de natuur te verfraaien. Zo had de Delftse burgemeester Henri d'Acquet in zijn verzameling onder andere een nerven-skelet van een blad van de Ficus religiosa L. dat beschilderd was met insecten.

Een ander belangrijk onderdeel was een schilderijen- en tekeningencollectie, de artificialia. Een dergelijke verzamelingencollectie werd een kunst- en rariteitenkabinet genoemd. Het verzamelen was erg populair; er zijn in ruim 180 van dergelijke kabinetten bekend. In Amsterdam alleen al kwamen er in de Gouden Eeuw zo'n 90 verzamelingen voor. Veel verzamelaars waren in het algemeen vermogend tot zeer vermogend en sommigen bezatten tevens een buitenplaats. Daartoe behoorden kooplieden en regenten zoals Philips de Flines, Nicolaes Witsen en Henri d'Acquet. Ook geleerden als Frederick Ruysch, Jan Commelin en Paul Hermann, en kunstenaars zoals Rembrandt van Rijn, Otto Marseus van Schriek, Maria Sybilla Merian en Simon Schijnvoet hielden dergelijke verzamelingen als studiemateriaal. Het contact tussen liefhebbers en geleerden in binnen- en buitenland was zeer intensief en behelsde niet allen verkoop en ruil maar ook het uitlenen van natuurhistorische handboeken aan elkaar. De tekeningen werden veelal in albums bijeen gebonden of als losse vellen in een zogenaamd Konst-boek bewaard. Als een van de weinige vrouwen bezat Agnes Block zo'n kunst- en rariteitenkabinet.

leesverder

---

[6] E. Bergvelt, E. & R. Kistemaker red., *De wereld binnen handbereik. Nederlandse kunst- en rariteitenverzamelingen 1585-1735* (Zwolle, 1992) p. 48

Tekeningen in Schijnvoets Konstboeck

Alida Withoos schilderde zeven tekeningen in gouache of dekverf voor het Konst-boeck van Simon Schijnvoet. Ze schilderde onder andere een Acanthus mollis, een Primula X pubescens, een Fritillaria meleagris of kievietsbloem en de Rosa gallica 'versicolor' of Franse Roos. De planten zijn meer de gewone tuinplanten die in Nederlandse tuinen in de zeventiende eeuw werden aangeplant. Mogelijk hebben deze tekeningen deel uitgemaakt van de verzameling tekeningen die Agnes Block liet maken op Vijverhof, haar buitenplaats aan de Vecht. Tuinplanten zoals deze zijn ook gebruikt in de reconstructie van de tuinen van Paleis Het Loo, Apeldoorn. Deze tuinen werden oorspronkelijk aangelegd in 1685 voor stadhouder-koning Willem III. Tekeningen zoals die van Alida Withoos dienden, naast allerlei ander zeventiende-eeuwse bronnenmateriaal, als bronnen voor een historisch verantwoorde beplanting bij de reconstructie. Daarnaast schilderde ze ook nog een tomatenplant en een blad met zes vlinders. De tomaat was een exotische plant afkomstig uit Zuid-Amerika. De vruchten werden pas later als eetbaar beschouwd. Vlinders genoten vanwege hun metamorfose van onooglijke rups tot prachtig schepsel grote belangstelling in de zeventiende eeuw. Alida Withoos tekende waarschijnlijk naar dode exemplaren uit een rariteitenkabinet zoals Agnes Block en Simon Schijnvoet die hadden.

In het Konst-boeck van Simon Schijnvoet liggen behalve de zeven tekeningen van Alida Withoos, 123 tekeningen van Catharina Lintheimer. Zij was een zeer vermogende vrouw, de dochter van een Lutherse koopman. Zij trouwde in 1706, 21 jaar jong, met Pieter van Hunthem. Gedurende de zomer woonde de familie op de buitenplaats Sluysna aan de Vecht, bij Nieuwersluis. Daar tekende ze uit liefhebberij haar tekeningen. De tekeningen zijn gedateerd vanaf 1714 tot en met 1741. Waarschijnlijk had Catharina Lintheimer het Konstboek van Schijnvoet gekocht en gevuld met haar eigen tekeningen. Zij was van een latere generatie dan Alida Withoos. Alhoewel beiden een Franse roos, de Rosa gallica 'Versicolor' tekenden, hebben zij elkaar niet gekend. In het Konstboek liggen tevens twee tekeningen van vlinders en een tekening van een Iris door Johannes Bronkhorst. Deze tekenaar kende Alida uit Hoorn en tevens van de buitenplaats Vijverhof. Daarnaast is er nog een tekening van een vlinder door Pieter Holsteijn. Ook deze kunstenaar had voor Agnes Block gewerkt. Zo bracht het netwerk van kunstenaars rond Agnes Block Alida Withoos in contact met de 'hogere' regionen van de wereld van buitenplaatsen en kunst- en rariteitenverzamelaars.

leesverder

Vrouwen in de ban van de botanie

De botanie was door de eeuwen heen een van de weinige terreinen binnen de wetenschappen waar vrouwen van oudsher een eigen aandeel hadden. Behalve dat in de Middeleeuwen jonkvrouwen in tuinen dienden te vertoeven, werd het kunstig borduren van bloemen een belangrijk onderdeel van hun opvoeding geacht. Voor dames in de zeventiende eeuw was schilderles een deel van hun humanistische opvoeding. Diegenen die verdienstelijk bleken te kunnen schilderen, bleven als amateurschilderes actief, de zogenaamde dilettanten. Nadat de botanie in de achttiende eeuw onder invloed van Linnaeus een hoge vlucht had genomen, namen vrouwen hun toevlucht tot romantische werkjes waarin de symboliek van bloemen besproken werd, de zogenaamde bloemenspraakboekjes. Van echte wetenschappelijke interesse was ook in de zeventiende eeuw slechts bij uitzondering sprake. Nadat Agnes Block aanvankelijk zelf begonnen was met tekenen, wijdde ze later al haar aandacht aan het opkweken van exotische gewassen. In een van haar brieven schrijft ze aan de Italiaanse hoogleraar Trionfetti hoe bijzonder het is dat hij een dergelijk contact heeft met een vrouw.

Tekeningen en schilderijen van planten, insecten, vogels en andere dieren waren een geliefd thema in de zeventiende en begin achttiende eeuw. Dit houdt verband met een sterk groeiende interesse in de observatie van de natuur in al haar verschijnselen. Met name de botanie en de entomologie, de insectenkunde, genoten in de Nederlanden in veel belangstelling. Voor een groot deel werd dit gevoed door de ontdekkingen van nieuwe soorten in andere werelddelen die met de schepen van de Verenigde Oost-Indische Compagnie werden aangevoerd. Sommige kunstenaars zoals Maria Sybilla Merian(W), wilden ter plekke de 'schepselen Gods' beschouwen. Vanaf 1699 tot 1701 bezocht Merian en haar dochter Dorothea Suriname om met eigen ogen levende insecten te bestuderen en te tekenen.[1] Haar bevindingen publiceerde ze in lijvige boekwerken met prachtige illustraties**.** Zij tekende die om daarmee uiting te geven aan haar bewondering en verering van Gods schepping. Zij deed in haar amateur-studie van de natuurlijke historie een wetenschappelijke kennis op die verder ging dan die van de wetenschappers van hun tijd. Ook is zij een van de zeer weinige kunstenaars die haar onderwerp ook volgens de maatstaven van de toenmalige wetenschap bestudeerde en daarover publiceerde. Tekeningen van planten en dieren werden ook vooral in opdracht van verzamelaars van tekeningen, planten en andere naturalia gemaakt. De tekeningen van Alida Withoos zijn een goed voorbeeld daarvan. Naast hun botanische waarde speelde het decoratieve karakter ook een belangrijke rol.

Het lijkt er op dat relatief veel van vrouwelijke schilders de botanie tot onderwerp van hun werk hadden.[2] Vrouwen werden niet geacht grote heroïsche, mythische of historische taferelen te (kunnen) schilderen. Het kleine, fijne genrewerk zoals het bloemstilleven was hun terrein. Dat betekende overigens niet dat het een typisch vrouwenonderwerp was. Het overgrote deel van de schilders die in dit genre de top wisten te bereiken, was mannelijk. Al bestond er in de zeventiende-eeuwse schilderkunst een hierarchie in genres, het bloemstilleven is daarmee beslist geen 'mindere' of minder populaire schilderkunst.[3]

leesverder

---

[1] K. Wettengl, *Maria Sibylla Merian, 1647-1717: kunstenares en natuuronderzoekster*

(Haarlem, 1998) p. 31-32

[2] S.D. Muller, ed., *Dutch art: an encyclopedia* (New York & London, 1997) p. 446-448

[3] A. Chong & W. Kloek, *Het Nederlandse stilleven 1550 - 1720* (Amsterdam, etc., 1999) p. 51-57

Vrouwelijke kunstenaars in de kunst

Van oorsprong was schilderen een ambacht als ieder ander. Vanaf de Middeleeuwen had iedere stad in de Nederlanden ambachtsgilden.[4] Oorspronkelijk waren dit religieuze verenigingen van ambachtslieden uit diverse beroepsgroepen. Na de Reformatie in de zestiende eeuw verloren de gilden in de Noordelijke Nederlanden hun religieuze functie, en werden het vooral beroepsverenigingen. Kunstschilders waren verenigd in het St. Lucasgilde. Hierin zaten per stad ook nog verschillende andere verwante ambachten, zoals kunstverkopers, glasmakers, boekbinders, borduurwerkers, goudsmeden, etc. Kunstenaars waren daarin de toonaangevende groep en bekleedden meestal meerdere bestuursposten.

Een van de belangrijkste bepalingen van een gilde was dat alleen de leden van het gilde de betreffende ambachten mochten uitvoeren. Ook de opleiding van leerjongen tot meester en de kosten daarvan werd door het gilde gereguleerd. De gildenleden moesten poorter zijn van de stad of getrouwd zijn met een poorter(dochter). Er waren geen aparte regels voor vrouwen maar zij werden als liefdezusters wel genoemd. Meesterdochters werden soms genoemd als mogelijke huwelijkskandidaten voor aankomende gildenleden waarvoor het entreegeld dan goedkoper was. Bovendien hadden weduwen onder voorwaarden het recht de zaak van hun echtgenoot voort te zetten. Impliciet wordt in de bewoording van de opleiding wel duidelijk dat men geen vrouwen voor ogen had. Formeel werd vrouwen dus niets in de weg gelegd om een zelfstandige kunstenaar te worden. Maar in de praktijk was het toch niet makkelijk om een volledige opleiding tot volleerd meester-kunstenaar te volgen. De leerling ging vaak in de leer bij achtereenvolgende leermeesters. Zodoende moesten de ouders jarenlang investeren. Een dergelijke investering had men toen zelden voor een dochter over.

Was het in Nederland de gewoonste zaak van de wereld dat vrouwelijke kunstenaars lid waren van het St. Lucasgilde, een eigen werkplaats hadden en leerlingen opleidden? Uit de documenten die van de St. Lucasgilden van verschillende steden bewaard zijn gebleven blijkt dat maar weinig vrouwen lid waren van het gilde. Daar bij zijn die vrouwen zelden uitvoerend kunstenaar maar meestal betrokken bij de verkoop van goederen, ambachtsproducten en de tweedehandshandel hierin. Bij leerlingen-contracten is er nooit sprake van vrouwelijke leerlingen. Wel is de meesteres soms de lesgevende partij. Als weduwe was zij daarvoor verantwoordelijk ook al had ze een meesterknecht in dienst voor het eigenlijke schilderswerk en het lesgeven. Of de in de vermelde kunstenaressen ook allemaal zelfstandig waren, is nog maar de vraag. Soms horen we niets meer van vrouwelijke kunstenaars als ze getrouwd zijn, vaak blijken ze vooral actief geweest te zijn in het atelier van hun vader of broer of in de kunsthandel.

Het vrijwel ontbreken van vrouwen in de gildenarchieven wil nog niet zeggen dat er geen vrouwelijke schilders waren. Integendeel, veel vrouwelijke kunstenaars uit de zeventiende en achttiende eeuw waren met naam en toenaam bekend. Het is wèl de verklaring waarom schilderessen vooral afkomstig zijn uit het schildersmilieu zelf of dilettanten uit de gegoede burgerij zijn. Voor die laatste groep was schilderen een onderdeel van een veelzijdige opvoeding volgens een in brede kring gekoesterde, humanistisch ideaal. Die dochters kregen soms les van gerenommeerde schilders in de stad. Indien er sprake was van aanleg dan groeide dat uit van een meer dan verdienstelijke hobby tot een professioneel talent.

Een meisje met talent in een schildersfamilie kon gratis worden opgeleid door vader of

een ander familielid. Het stond gildenleden vrij om hun kinderen het vak te leren. Ze hoefden hen niet als leerling aan te melden of leergeld te betalen. Bovendien konden kinderen zo meewerken in de familiezaak voor kost en inwoning tot ze het huis uit gingen. Dit was ook in andere ambachten en beroepen in die tijd dagelijkse praktijk. Zo zijn heel wat kinderen, zoons én dochters opgeleid binnen de familie. Ook Alida Withoos is samen met haar broers Pieter, Johannes, Frans en haar zuster Maria door hun vader Matthias Withoos opgeleid. Dat alleen kinderen met aanleg hiervoor in aanmerking kwamen, bewijst het feit dat er ook drie van de acht kinderen Withoos niet kunstenaar zijn geworden. Maar dat er van dochters toch eigenlijk ook iets anders wordt verwacht, blijkt uit een over de moeder van Maria Sybilla Merian (1647-1717) die klaagde dat haar dochter zich liever met het penseel bezighield dan met huiselijke bezigheden.[5]

Binnen het familiebedrijf werkzaam zijnde, hebben weinig vrouwen de stap gezet om zich als zelfstandig kunstenaar met een eigen atelier te vestigen. Daarom komen we ook weinig tekenende en schilderende vrouwen, zoals Alida Withoos in de gildenarchieven tegen. Vaak was het de praktijk dat leerlingen en knechts meewerkten aan het werk van de meesterschilder die het uiteindelijke schilderij met zijn naam signeerde. Alleen de allerbeste onder hen hebben zelf naam gemaakt en hun werk op eigen naam gesigneerd. Dit geldt ook voor de vrouwelijke kunstenaars onder hen. Van Alida Withoos zijn meerdere schilderijen en tekeningen bekend onder haar eigen naam. Daarnaast zijn er ook nogal wat schilderijen aan haar of haar vader toegeschreven. Van zus Maria Withoos is slechts één schilderij volledig gesigneerd. Voor onderzoek naar haar werk geldt het nadeel dat zij dezelfde voorletter heeft als haar vader Matthias. Mogelijk heeft juist zij veel met haar vader aan dezelfde schilderijen gewerkt en slaat het signatuur M. Withoos ook op haar werk.[6] Behalve dat we vrij veel vrouwelijke schilders en tekenaars afkomstig uit een kunstenaarsfamilie kennen doordat er nog werk van hen bekend is, zijn er ook veel vrouwen bekend uit kunstenaarslexica's onder de naam van hun vaders, broers of echtgenoten. Van hen is niet altijd werk overgeleverd. Deze vermeldingen zijn ook interessant omdat schilderende dochters en zusters vaak een belangrijke en onontbeerlijke schakel vormden in de netwerken die ertussen kunstenaarsfamilies via huwelijken bestonden. Alida Withoos trouwde in 1701 met de Amsterdamse fijnschilder Andries Cornelisz. Van Dalen (1672-?). Mogelijk is hij een zoon uit de Amsterdamse graveurs- en portretten-tekenende familie van vader en zoon Cornelis van Dalen. Er is over hem nog minder bekend dan over zijn vrouw. Er zijn geen gegevens bekend over andere relaties tussen de families Withoos en Van Dalen. Maar toen Alida op ca. veertigjarige leeftijd met hem trouwde, had ze het door haar gedateerde werk al gemaakt. Zoals toen gebruikelijk heeft ze waarschijnlijk na haar trouwen niet meer óf niet meer onder haar eigen naam gewerkt.

leesverder

---

[4] E. Kloek, 'Vrouwen en het kunstenaarsleven van de Republiek, een inleiding', In: *Vrouwen en kunst in de Republiek, een overzicht* / red. E. Kloek, C.Peters Sengers & E. Tobe (Hilversum, 1998) p. 10-19

[5] A. Houbraken, *De groote schouburgh der Nederlantsche konstschilders en schilderessen* 3 dl. (Amsterdam, 1718-1721) dl. III, p. 45

[6] M. Schepper, *Matthias Withoos, een veelzijdig talent* (Nijmegen, 1990) p.4-15, 66-69

Netwerk van botanie en kunst

Zoals we hebben gezien speelde het geloof en zakelijke contacten een belangrijke rol in de relaties bij de opdrachtgevers van Alida Withoos. Agnes Block verkeerde zowel qua echtgenoten, vrienden als woonomgeving hoofdzakelijk in doopsgezinde kringen. Voor persoonlijke contacten was die toch al kleine groep nog verder beperkt tot de vermogende doopsgezinde zijdehandelaren. Simon Schijnvoet bevond zich in de kringen van een andere religeuze minderheid, de lutheranen. In de contacten met zijn opdrachtgevers, de buitenplaats-eigenaren, speelden tevens de handelscontacten met Rusland en tsaar Peter de Grote een rol. Deze elite liet zich daardoor echter niet in de uitwisseling van zaden, planten, rariteiten en andere verzamelobjecten beperken. Alida Withoos kende naar alle waarschijnlijkheid mensen als Agnes Block, Jan Commelin en Simon Schijnvoet. Haar vader had in Amersfoort ook tot de bestuurders van de stad behoort. In Hoorn was dat niet meer het geval. Toen Alida in 1701 trouwde, behoorde ze tot de een na laagste vermogensklasse. Zowel maatschappelijk als intellectueel behoorde zij in geen enkel opzicht tot de elite, zowel niet qua vermogen, opleiding, status als politieke positie. Toch kon zij zich goed in die kringen handhaven.

Komt het in de tuinarchitectuur wel voor dat tuinarchitecten zoals Simon Schijnvoet door relaties tussen opdrachtgevers van de ene familie naar de andere worden doorverwezen, in het geval van Alida Withoos en haar collega-tekenaars is daar geen bewijs voor. Mogelijk hebben de contacten gelopen via het kunstenaarsmilieu in Hoorn dat zich had gespecialiseerd in natuurhistorische tekeningen en een kring van schilders van bosstillevens rond de Amsterdamse Hortus. Belangrijk was in ieder geval de groep kunstenaars waarmee ze werkte op Vijverhof voor Agnes Block.

Wel is duidelijk de wereld op het raakvlak van de botanie, de tuinen en de kunst in de Gouden Eeuw een fascinerend geheel vormde. Zij manifesteerde zich door alle lagen en zuilen van de maatschappij. Ook vrouwen hadden daar een belangrijk aandeel in. Alida Withoos kan gezien worden als een vertegenwoordigster uit de lagere beroepsklasse die hieraan deel had. Door haar kwaliteiten als vrouwelijke kunstenaar zijn we van haar bestaan en dat aandeel op de hoogte. Zij creeërde met haar schilderijen en vooral met haar prachtige tekeningen tevens haar eigen plek in deze wereld, de wereld van Alida Withoos.

Bronnen

Archieven, bibliotheken en andere collecties:

?Gemeentelijke Archiefdienst Amersfoort
?Museum Flehite, Amersfoort
?GemeenteArchief Amsterdam
?RijksPrentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam
?Universiteitsbibliotheek, Universiteit van Amsterdam; afd. Handschriften
?Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag
?Iconografische Bureau, Den Haag
?Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, Den Haag; afd. Oude Neder-landse Tekenkunst; afd. Oude Nederlandse Schilderkunst
?Koninklijke Bibliotheek, Den Haag, afd. Bijzondere Collecties, Na-Middel-eeuwse handschriften, Alba amicorum
?Archiefdienst Westfriese Gemeenten, Hoorn
?Westfries Museum, Hoorn
?Universiteitsbibliotheek Leiden, Dousa afdeling, Klapper Alba amicorum
?Bibliotheek Wageningen Universiteit & Researchcentrum; afd. Speciale Collecties

Primaire bronnen

Plusieurs especes de fleurs dessinées d'apres le naturel / rugtitel:Bloemen na t leven gedaen, []
Bloemenboek met ca 183 ? bladen met botanische illustraties in dekverf en waterverf door verschillende kunstenaars en van wisselend niveau; 2 Ex libri J.H. Krelage en E.H. Krelage (1869-1956); in 1948 aangekocht voor
fol. 27 gedat. 1637, (opgeplakt);
fol 97 gesign. M. Monix
fol. 145 & 150 gesign. Holstyn faecit;
fol. 179 Alcea venetiana, abuisievelijk toegeschreven aan M. Moninckx [AW?]
Hierbij bevindt zich een envelop met twee kleine strookjes oud papier met gedeeltelijk doorgestreepte plantennamen; mogelijk in het handschrift van Agnes Block (notitie S. Segal):
Om in dit boeck in te schilderen
Int boeck by te schilderen; verso: stukje briefpapier Sijbrandt de Flines Amst., 29 Maij 1688
De aanwijzingen betreffen het bijschilderen van andere (kleur-)variëteiten van dezelfde plantensoort op - met folio-nummer en Nederlandse plantennaam - genoemde plant in het bloemenboek. De meeste doorgestreepte plantennamen zijn inderdaad bijgeschilderd.
[RijksPrentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam; album 313, inv.nr. 48.119]

Memoriael van de Hortus Medicus der Stad Amsteldam, beginnende de 3 Febr: Ao. 1684- 1795 / Commissie van Toezigt
[GemeenteArchief Amsterdam, Archief 626]

Commelin, J., *Nederlantze hesperides, dat is oeffening en gebruik van de limoen- en oranjeboomen, gestelt na den aardt, en climaat der Nederlanden* (Amsterdam, 1676)
[Bibliotheek Wageningen UR, R350B02]

Commelin, J. & C.; m.m.v. F. Ruysch & F. Kiggelaar, *Horti medici Amstelodamensis rariorum ... : descriptio et icones = Beschryvinge en curieuse afbeeldingen van rare vreemde ... gewassen vertoont in den Amsterdamsche kruyd-hof* (Amstelodami, 1697,1701). - Pars 1: Tam Orientalis, quam Occidentalis Indiae.Pars 2: Tam Africanarum, quam Utriusque Indiae
[BibliotheekWageningen UR, SPEC.COLL.; R333A12 en R333A13]

Moninckx, J. (e.a.), *Afteekeningen van verscheyden, vreemde gewassen; in de Medicyn-Hoff der Stadt' Amsteldam. Door ordre vande Heeren Joan Huydekoper en Jan Commelin, als Commissarissen vanden voorn: Hoff; Inden jaren 1687 en volgg*.

(Amsterdam, 1686-1707, 1749)
De zgn. Moninckx-atlas in 9 banden bevattende 425 tekeningen van planten van de Amsterdamse Hortus
[UniversiteitsBibliotheek,UvA; Hs. VI G 1-9]

Moninckx, J., *Planten en gewassen tot Commelyn Horti medici* / [J. Moninckx f.], (Amsterdam : Moninckx, 1691-[1697?]). 111 pl.
Bevat de org. oost-indische inkttekeningen voor de grav. 1-111 van dl. 1 van: Horti medici Amstelodamensis rariorum plantarum descriptio et icones / J. Commelin. Amsterdam : Blaeu en Van Someren, 1697
[BibliotheekWageningen UR, SPEC.COLL.; R362B05]

Röver, V. *Catalogus Boeken, Schilderijen, Tekeningen, Printen, Beelden, rariteiten …Ao 1730*
Catalogus van het Cabineth. Tekeningen van wijlen de Heer Valerius Röver. Alle op Cartons gezet en gelegt in 42 Portefeuiles
Groot Konstboek, atlasformaat, No. 28: Collectie van bloemen, planten, bijgewassen, bouquetten, alsmede capellen, torren, vliegen, rupsen, etc. alle in waterverf op papier geschildert
[UniversiteitsBibliotheek Amsterdam,UvA; Hs.II-A-18]

Rumphius, G.E., *Het Amboinsch kruidboek : dat is beschryving van de meest bekende boomen, heesters, kruiden, land- en water-planten... = Herbarium Amboinense : plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas terrestres et aquaticas...*
(Amsterdam [etc.], 1741-1747)
[Bibliotheek Wageningen UR, SPEC.COLL., R333A01]

Konstboeck van Simon Schynvoet, (Amsterdam, 1690-1750?). 140 pl.
Losse aquarellen en gouaches in een "konstboeck" met het exlibris van Simon Schijnvoet uit de periode ca. 1650-1750. 120 aquarellen van Catharina Lintheimer, 7 van Alida Withoos, 3 van J[ohannes] B[ronckhorst], 1 van P[ieter] H[olsteijn] en 9 ongesigneerd
[BibliotheekWageningen UR, SPEC.COLL.; R355A02]

Schijnvoeds Stamboek vercierd door de voornaemste gasten
[RijksPrentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam]

Literatuur

Abbing, G.A., *Geschiedenis der stad Hoorn, hoofdstad van West-Vriesland, gedurende het grootste gedeelte de XVII en XVIII eeuw, of , Vervolg op Velius Chronyk, beginnende in het jaar 1630* (Hoorn, 1841-1842) Deel 2, bijlage Schilders te Hoorn

Baar, J., T. Griffioen & G. Baar (red.); i.s.m. Werkgroep Petersburg, 'Petersburg, een verdwenen buitenplaats', (Nederhorst den Berg, 1996) - Uitgave van *Werinon, tijdschrift van de Historische Kring Nederhorst den Berg*

Belder, J. de, 'Een rariteitenkabinet' [over oude rozenrassen, o.a. getekend door Alida Withoos en Catharina Lintheimer], *Bulletin van de Botanische Tuinen [Wageningen]* (1984) no. 13, p. 6-13

Bergvelt, E. & R. Kistemaker red., *De wereld binnen handbereik. Nederlandse kunst- en rariteitenverzamelingen 1585-1735* (Zwolle, 1992a)

Bergvelt, E. & R. Kistemaker red., *De wereld binnen handbereik* (Amsterdam, 1992b) Tentoonstellingscatalogus Amsterdams Historisch Museum

Bienfait, A.G., *Oude Hollandsche tuinen* ('s-Gravenhage, 1943)

Blankert, A., *Amsterdams Historisch Museum, schilderijen van voor 1800* (Amsterdam, 1979), no. 499

Blunt, W. & W.T. Stearn, *The art of botanical illustration* (New ed., rev. and enl., Woodbridge, 1994)

Bredius, A., 'De schildersfamilie Moninckx', *Oud Holland* 7 (1889), p. 265-280

Brozius, J.R., 'Aspecten van de Hoornse schilderkunst in de 17e eeuw', *West-Frieslands Oud en Nieuw* (1993) no. 60, p. 12-18

Catalogue of the botanical library of Dr. E.H. Krelage, Haarlem. Containing a.o.…drawings …the so-called "van Witsen codex" etc. which will be sold by auction on March 30th 1948 (Amsterdam, 1948)

Chong, A. & W. Kloek, *Het Nederlandse stilleven 1550 - 1720* (Amsterdam, etc., 1999)

Dumas, C. & R.-J. te Rijdt, *Kleur en raffinement. Tekeningen uit de Unicorno collectie* (Zwolle / Amsterdam / Dordrecht, 1994)

Graft, C.C. van der, *Agnes Block. Vondels nicht en vriendin* (Utrecht, 1943)

Graft, C.C. van der, 'Agnes Block en haar liefde voor tropische gewassen', *Jaarboekje van Oud Utrecht* (1962), p. 117-124

Greer, G., *The obstacle race. The fortunes of women painters and their work* (London, 1979)

Houbraken, A., *De groote schouburgh der Nederlantsche konstschilders en schilderessen* 3 dl. (Amsterdam, 1718-1721)

Huisken, J., K. Ottenheym & G. Schwartz, red., *Jacob van Campen. Het klassieke ideaal in de Gouden Eeuw* (Amsterdam, 1995)

Hunt, J.D. & E. de Jong, *The Anglo-Dutch garden in the age of William and Mary = De Gouden Eeuw van de Hollandse tuinkunst* Exhibition catalogue (London, 1988). *Journal of garden history* 8 (1988) no. 2 & 3

Jong, E. de, 'Flora Batava : Agnes Block op haar buiten Vijverhof', *Kunstlicht* 5 (1984) no. 14/15, p. 22-27

Jong, E. de, *Natuur en kunst. Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur 1650-1770* (Amsterdam, 1993) Proefschrift

Jong, E.A. de, ''Paradisus Batavus': Peter de Grote en de Nederlandse tuinarchitectuur', In: *Peter de Grote en Holland. Culturele en wetenschappelijke betrekkingen tussen Rusland en Nederland ten tijde van tsaar Peter de Grote* / red.: R. Kistemaker, N. Kopaneva, A. Overbeek. (Bussum/Amsterdam, 1996), p. 115-123

Jong, E. & M. Dominicus-van Soest [e.a.], *Aardse paradijzen. 1. De tuin in de Nederlandse kunst 15de tot 18de eeuw* (Gent, 1996)

Jongste, J. de (e.a.) red., *Vermaak van de elite in de vroegmoderne tijd* (Hilversum, 1999)

Kistemaker, R., N. Kopaneva & A. Overbeek, ed., *Peter de Grote en Holland. Culturele en wetenschappelijke betrekkingen tussen Rusland en Nederland ten tijde van tsaar Peter de Grote* (Bussum/Amsterdam, 1996) Tentoonstellings-catalogus Amsterdams Historisch Museum

Kok, J., *Vaderlandsch woordenboek* (Amsterdam,1794)

Kloek, E. , C.Peters Sengers & E. Tobe, *Vrouwen en kunst in de Republiek, een overzicht* (Hilversum, 1998) Utrechtse historische cahiers ; jrg. 19, nr. 1-2

Kooiman, H.N. & H.J. Venema, 'Jan Moninckx en de illustraties van Commelyn's 'Hortus Medicus', In: *Gedenkboek J. Valckenier Suringar 24 december 1864 17 october 1932*, (Wageningen, 1942) p. 260-263

Kooijmans, L. *Onder regenten. De elite in een Hollandse stad. Hoorn 1700-1780* (Amsterdam, 1985)

Kuijlen, J., C.S.Oldenburger-Ebbers, D.O.Wijnands, *Paradisus Batavus. Bibliografie van plantencatalogi van onderwijstuinen, particuliere tuinen en kwekerscollecties in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden, 1550 - 1839* (Wageningen, 1983) Bevat: Catalogus tentoonstelling Centrale Bibliotheek, Landbouwhogeschool, 1 t/m 29 oktober 1983 / C.S. Oldenburger-Ebbers en L. Missel

Kuijlen, J., 'Hollandse plantkunde in de Gouden Eeuw. De particuliere tuinen', *Intermediair* 14 (1978) no. 27, p. 13-19

Leeuwen, H. van, De verzameling van H. van Leeuwen (Amsterdam, 1975) Tentoonstellingscatalogus Rijksprentenkabinet, Amsterdam, 8-11-1975/1-2-1976

Lesger, C.M., *Hoorn als stedelijk knooppunt. Stedensystemen tijdens de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd* (Hilversum, 1990) Proefschrift

Looijesteijn, H., 'Agnes Block, Flora Batava en vriendin van Vondel', *Eindeloos* 1 (1998) no. 2, p. 10-12

Luttervelt, R. van, *De buitenplaatsen aan de Vecht* (Lochem, 1948)

Meijer, J., 'De buitenplaats Petersburg, een ontwerp van Simon Schijnvoet', *Bulletin KNOB* 95 (1996) no. 6, p. 202-213

Moes, E.W., 'Het kunstkabinet van Valerius Röver te Delft', *Oud Holland* 31 (1913) p. 4-24

Muller, S.D. ed., *Dutch art, an encyclopedia* (New York & London, 1997) lemma: women artists(p. 446-448), natural history illustration (p. 254), vanitas, vanitas stillife (p. 431)

Nissen, C., *Die botanische Buchillustration: ihre Geschichte und Bibliographie*. (Stuttgart, 1951) + Suppl.

Oldenburger-Ebbers, C.S., 'Notes on plants used in Dutch gardens in the second half of the seventeenth century', In: *The Dutch garden in the seventeenth century* / ed. J.D. Hunt (Washington, 1990) p. 159-173

Oldenburger-Ebbers, C.S. & A. Reiman, 'Nogmaals Petersburg langs de Vecht, een vergelijking tussen twee plattegronden voor deze buitenplaats ...' *KNOB Bulletin* 99 (2000) no. 5 (november), *nog niet verschenen*

Poelhekke, J.J., 'Elf brieven van Agnes Block in de Universiteitsbibliotheek van Bologne', *Mededelingen van het Nederlands Historisch Instituut te Rome* 32 (1963/5?) no. 2, p. 3-28

Renckens, B.J.A., 'Hoornse schilderkunst in vroeger eeuwen', *Noord-Holland* (1957) no. 2, p. 3-9

Schepper, M., *Matthias Withoos, een veelzijdig talent* (Z.pl., 1990) Doctoraalscriptie Nijmegen

Schulz, W., 'Blumenzeichnungen von Herman Saftleven d.J.', *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 40 (1977), p. 135-153

Schulz, W. *Herman Saftleven(1609-1685) Leben und Werke: mit einem kritischen Katalog der Gemälde und Zeichnungen* (Berlin / New York, 1982), p. 5-8, 79, 95-101

Segal, S. *Een bloemrijk verleden. Overzicht van de Noord- en Zuidnederlandse bloemschilderkunst, 1600 - heden* (Amsterdam/'s-Hertogenbosch, 1982)

Segal, S. *Tulips by Anthony Claesz. 56 seventeenth century watercolour drawings by Anthony Claes (ca. 1607/08-1649)* (Maastricht, 1987)

Segal, S., *Flowers and nature. Netherlandish flower painting of four centuries* (Den Haag / Amstelveen, 1990)

Smit, P. *Hendrik Engel's Alphabetical list of Dutch zoological cabinets and menageries* (2nd, enl. ed., Amsterdam, 1986) Reprint 1939

Sprenger, M., *Literatuur-onderzoek van de eerste twee delen van de Moninckx atlas* (Wageningen, 1978) scriptie Geschiedenis van de Biologie, LH Wageningen

Sterck, J.F.M., 'Een 17e eeuwsche buitenplaats in de Purmer', In: *Hoofdstukken over Vondel en zijn kring* / J.F.M. Sterck (Amsterdam, 1923)

Stighelen, K. van der & M. Westen, *Elck zijn waerom. Vrouwelijke kunstenaars in België en Nederland 1500-1950* (Antwerpen/Arnhem, 1999)

Taylor, P., *Dutch flower painting 1600-1720* (New Haven / London, 1995)

Thieme, U. & F. Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Kunstler Lexicon von der Antike bis zur Gegenwart* (reprint Leipzig,

1978-1987) 37 Bd.

Tongiorgi Tomasi, L., *An Oak Spring flora: flower illustration from the fifteenth century to the present time : a selection of the rare books, manuscripts and works of art in the collection of Rachel Lambert Mellon* (Upperville, 1997)

Welu, J.A. & P. Biesboer, *Judith Leyster: schilderes in een mannenwereld* (Zwolle, 1993)

Wettengl, K., *Maria Sibylla Merian, 1647-1717: kunstenares en natuuronderzoekster* (Haarlem, 1998)

Weyerman, J.C.*, De levensbeschryvingen van de Nederlandsche konstschilders en schilderessen* ('s-Gravenhage, 1729)

N.B. http://www.library.uu.nl/digiboeken/weyerman/weyerman.html

Withoos, A.W., *De 17e-eeuwse schildersfamilie Withoos van Amersfoort en Hoorn* (Amsterdam, 1984)

Withoos, A.W., *Parenteel van de families Withoos; van de 16e eeuw tot begin 20e eeuw* (herz. uitg., Eindhoven, 1998-1999)

Wright, C., *Nederlandse schilders van de zeventiende eeuw* (2e dr., Alphen aan de Rijn, 1986)

Wijnands, D.O., *The botany of the Commelins* (Rotterdam / Wageningen, 1983) Proefschrift

Wijnands, D.O., E.J.A. Zevenhuizen & J. Heniger*, Een sieraad voor de stad: de Amsterdamse Hortus Botanicus, 1638-1993* (Amsterdam, 1994)

Wijnands, D.O. & M.L. Wilson, T. Toussaint van Hove, *Jan Commelin's monograph on Cape Flora : drawings and descriptions of the plants that the Hon. Simon van der Stel, Governor at the Cape of Good Hope, found on his great journey, 1685* (Cape Town, 1996)

Wijnands, D.O., 'Hortus auriaci: de tuinen van Oranje en hun plaats in de tuinbouw en plantkunde van de late zeventiende eeuw', In: *The Anglo-Dutch garden in the age of William and Mary = De Gouden Eeuw van de Hollandse tuinkunst* / catalogue ed. by John Dixon Hunt and Erik de Jong (London, 1988). *Journal of garden history* 8 (1988) no. 2 & 3, p. 61-86

Universiteit van Amsterdam Bibliotheek, Sectie Zeldzame en Kostbare Werken, *Voor de kruyd-lievende leser: de bibliotheek van de Amsterdamse Hortus in de 17e en 18e eeuw : catalogus bij de tentoonstelling 23 juli - 11 september met een alfabetische catalogus van de 18e-eeuwse bibliotheek* (Amsterdam, 1992)

Zaal, A.M., *Herman Hengstenburgh (1667-1726) Hoorns schilder en pasteibakker* (Hoorn, 1991) Uitg. t.g.v. gelijknamige tentoonstelling /St. Vrienden van het Westfries Museum, aflevering 4

Werkenlijst Alida Withoos

Schilderijen

Huidige vindplaats onbekend:

Musée Fabre, Montpellier
Papillons et fleurs [Vlinders en bloemen] ; sign. Alida Withoos
Literatuur: *Elck zijn waerom* (Arnhem, 2000) Tentoonstellingscatalogus Museum voor Moderne Kunst, p. 52, 66, 196

HUIDIGE VINDPLAATS ONBEKEND [Afbeelding bekend BIJ RKD, Den Haag]

Veilingcatalogus Keulen, 8/10-5-1969; 2 tegenhangers:
No. 173: [Bloemstuk met o.a. rozen] ; gesign. ; 88x74 cm
No. 174: [Bloemstuk met o.a. rozen] ; gesign. ; 88x74 cm

Kunsthandel A. Jacobs, London, 1973 / Veiling Londen, 13-12-1979
[Bosstilleven met tulpen, anjers en kamperfoelie en Italiaans landschap]; gesign.; 110x94,5 cm

Kunsthandel H.G. Klein, Bonn, 1979
[Bosstilleven met o.a. rozen, materachtige, muis en Italiaans landschap] ; gesign. Awithoos ; 81x65 cm

Kunsthandel P. de Boer / Beurs Oude kunst, Nieuwe Kerk, Amsterdam, 1983
Bloemenguirlande met rozen, tulpen en andere bloemen] ; gesign. ; 58x79,3 cm

Kunsthandel A.Jacobs, Londen, 1987 / Pictura Maastricht, 1987; 2 tegenhangers:
[Bloem- / bosstilleven met o.a. primula, viooltjes, passiebloem en vingerhoedskruid] ; gesign. ; 89x70,2 cm
[Bloem- /bosstilleven met o.a. tulp, rozen, cyclamen, marterachtige en hagedis] ; gesign. ; 89x70,2 cm

Kunsthandel X. Scheidwimmer, München, 1991-1992
[Stilleven met bosaardbeien, paddestoelen en vlinders]; gesign.

Afbeelding onbekend:

Particuliere collectie Wiesbaden
[Stilleven met planten] ; sign. onbekend
(Meded. W. Cohen 10-8-1931)

Tekeningen

[gesign. = Alida Withoos, tenzij anders vermeld; opm. [] = toegevoegd]

HUIDIGE VINDPLAATS BEKEND:

Moninckx-atlas [Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA), hs. VI G 1-9]
Atlas 2, t.32: *Dictamnus Montis Siplyli Origani foliis* [Origanum sipyleum L.] ; gesign. ; dekverf op perkament
[Wijnands, p. 117, ook door Pieter Withoos getekend voor Agnes Block; niet afgeb. in Commelin]

Atlas 2, t.33 & 34: *Aloe vulgaris* [Aloe vera (L.)] ; gesign. ; dekverf op perkament [een plant op 2 bladen]
[Wijnands, p. 127; niet afgeb. in Commelin, wel beschreven: Hort. Amst. Vol.1, p. 91-92]

Atlas 3, t.3: *Aloe Africana arborescens Monata non spinosa, folio longissimo plicatili, flore rubro* [Aloe plicatilis (L.)] ; gesign. ; dekverf op perkament
[Wijnands, p. 125; Commelin, Hort. Amst. Vol.2, p.5 & fig.3; ook soort Aloe door Alida Withoos voor Agnes Block]

Atlas 3, t.7: *Aloe Africana margaritifera minor* [Haworthia margaritifera (L.)] ; gesign. ; dekverf op perkament
[Wijnands, p. 134-135; Commelin, Hort. Amst. Vol.2, p. 21 & fig. 11]
& *Aloe Africana brevissimo crassimoque folio, Flore sub viridi* [Haworthia retusa (L.)] ; gesign. ; dekverf op perkament [2 planten op een blad]
[Wijnands, p. 136; Commelin, Hort. Amst. Vol.2, p. 11 & fig.6; een tweede tekening door Alida Withoos is aanwezig in Johannesburg Bloemen en vrucht getekend naar Nicolaas Witsen's codex, de plant bloeide niet in de Amsterdamse Hortus!]

Atlas 3, t.42: *Colutea Africana annua foliis parvis mucronatis vesiculis compressis* [Lessertia herbacea (L.)] ; gesign. ; dekverf op perkament
[Wijnands, p. 164; Commelin, Hort. Amst. Vol.2, p. 87 & fig. 44]

Atlas 4, t.25: *Ketmia Americana urens annua Flore luteo, fructu Pyramidali sulcato* [Abelmoschus moschatus] ; gesign. ; dekverf op perkament
[Wijnands, p. 142; Commelin, Hort. Amst. Vol.2, p. 153 & fig.77]

Atlas 7, t.47: [Haworthia minima (Ait.)] ; gesign. ; dekverf op perkament
[Wijnands, p. 135-136; in C. Commelin, Praeludia Botanica (Leiden, 1703), p. 43 *Aloe Africana margaritifera minima*]

Atlas 8, t. 6, rechts: [Desmodium adscendens (Sw.)]
[Wijnands, p. 162-163; niet afgeb. in Commelin,] & links: [Tephrosia purpurea (L.)] ; gesign. ; dekverf op perkament [2 planten op een blad]
[Wijnands, p. 163, 168; niet afgeb. in Commelin]

Atlas 8, t.27: [Pachycarpus species] ; gesign. ; dekverf op perkament
[Wijnands, p. 49; niet afgeb. in Commelin]

Atlas 8, t.30: [Xantium spinosum L.] ; gesign. ; dekverf op perkament
[Wijnands, p. 86-87; niet afgeb. in Commelin]

Atlas 8, t.45: [Cyanotis cristata (L.)] ; gesign. ; dekverf op perkament
[Wijnands, p. 66; niet afgeb. in Commelin]

Bron en determinatie: D.O. Wijnands, *The botany of the Commelins* (Amsterdam, 1983)

Konstboeck van Simon Schijnvoet [Bibliotheek Wageningen UR]
No. 121: [6 vlinders: Bastaarsatijvlinder, Gele luzernevlinder, Meekrapvlinder, Grote beervlinder, St. Jansvlinder en Eurrhypara hortulata] ; gesign. ; dekverf ; 350x259 mm [Identificatie: Yde Jongema & Marcel Dicke, Laboratorium voor Entomologie, Wageningen UR]

No. 122: Franse roos [Rosa gallica L. 'versicolor'] ; gesign. ; dekverf ; 392x265 mm

No. 123: [Acanthus mollis L.] ; gesign. ; dekverf ; 355x274mm

No. 124: Primula [Primula x pubescens Jacq.] ; gesign. ; dekverf ; 359x259 mm

No. 125: Kievitsbloem [Fritillaria meleagris L. flore pleno] ; gesign. ; dekverf ; 413x265 mm

No. 126: Tomatenplant [Solanum lycopersicum L.] ; gesign. ; dekverf ; 382x242 mm

No. 127: Franse roos [Rosa gallica L. 'versicolor'] ; ongesigneerd ; dekverf ; 378x243 mm

Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam [inv.nr. RP-T-1948-114/116]

No. 114: Aalbessentak ; gesign. ; waterverf ; 336x222 mm

No. 115: Lupine ; gesign. ; waterverf ; 383x250 mm

No. 116: [Datura fastuosa L.] ; gesign. ; waterverf ; 332x225 mm

N.B. Voorheen collectie E.H. Krelage, Haarlem; catalogus 1948, no. 335 (verkocht voor fl.38,-)

Bron: *Catalogue of the botanical library of Dr. E.H. Krelage, Haarlem … which will be sold by auction on March 30th 1948* (Amsterdam, 1948)

Museum Boymans van Beuningen
No. 1: Guichelheil [Anagallis arvensis L.] ; gesign. op uitstekend stukje papier ; waterverf en dekverf ; 350x223 mm

No. 2: [bloeiende plant?] ; gesign. ; waterverf en dekverf ; 348x207 mm

Museum Flehite, Amersfoort
[bloeiende plant?] ; gesign. ; gouache op perkament ; 330x240 mm

[bloeiende plant?] ; gesign. ; gouache op perkament ; 330x240 mm

Particuliere collectie Unicorno, Den Haag
Driekleurig viooltje [Viola tricolor L.] ; gesign. ; pen, waterverf en dekverf, over sporen van zwart krijt ; 336x219 mm

[Ranunculaceae ?] ; gesign. ; pen, waterverf en dekverf, over sporen van zwart krijt ; 339x217 mm

Akelei [Aquilegia canadensis L.] ; gesign. Alida Withoos fec., waterverf en dekverf, over sporen van zwart krijt ; 340x225 mm

[Epimedium sp.] ; gesign. en genum.: **(14** ; pen, waterverf en dekverf, over sporen van zwart krijt ; 409x263 mm

[drie grote en vier kleine vlinders] gesign. A. Withoos ; pen en waterverf ; 341x225 mm

Wilde roos [Rosa foetida J. Herm. cv. Bicolor] ; gesign. en genum.: (21 **; dekverf en waterverf ; 359x259 mm**

Voorheen part.coll. Hans van Leeuwen, Amerongen

Chinese bes [Melia azedarach L.] ; gesign. en genum.: **(3** ; pen, dekverf en waterverf ; 366x235 mm

Voorheen part.coll. Hans van Leeuwen, Amerongen

Lit.: Dumas, C. & R.-J. te Rijdt, *Kleur en raffinement. Tekeningen uit de Unicorno collectie* (Zwolle / Amsterdam / Dordrecht, 1994) p. 84-86

Particuliere collectie, Den Haag
[2 anemonen] ; gesign. ; waterverf.

Verzameling Bruce Ingram / Fitzwilliam Museum, Cambridge
Tentoonstelling tekeningen Bruce Ingram, 1962:

No. 119: [Consolida, evt. Delphinium, verschillende kleurvariëteiten] ; gesign. ; waterverf ; 355x255 mm

Africana Museum / African Library, Johannesburg, South-Africa
W226: *Apocynum Humile Aizoides, siliquis erectis Africanum*, *1686 21 July* [Orbea variegata (L.)] ; sign. onbekend ; waterverf ; [?] mm
[Wijnands, p. 49: ook onder dezelfde naamgeving getekend door Jan Moninckx, 1686-1690 voor de Hortus Medicus Amsterdam; en twee maal door [W. of M.?] de Heer voor Agnes Blok]

W227: *Flos Clitoritis, 1686 14 July* [Clitoria ternatea]; sign. onbekend, toegeschreven ; waterverf ; [?] mm
[Wijnands, p. 161-162: Een dubbelbloemige witte variëteit komt voor in de Amsterdamse Moninckx-atlas, getekend door jan Moninckx, 1689; waarschijnlijk is deze enkelbloemige blauwe variëteit ook getekend naar een plant in de Amsterdamse Hortus Medicus]

W?: [Haworthia retusa] ; sign. onbekend ; waterverf ; [?] mm
[Wijnands, p. 136: een tweede tekening door Alida Withoos bevindt zich in de Amsterdamse Moninckx-atlas]

Bron en determinatie: D.O. Wijnands, *The botany of the Commelins* (Amsterdam, 1983), p. 22, 49, 122, 161-162

Vindplaats onbekend:
Catalogus van het Cabineth. Tekeningen van wijlen de Heer Valerius Röver. Alle op Cartons gezet en gelegt in 42 Portefeuiles Groot Konstboek, atlasformaat, No. 28: Collectie van bloemen, planten, bijgewassen, bouquetten, alsmede capellen, torren, vliegen, rupsen, etc. alle in waterverf op papier geschildert:

26. *Aquilegia fl. pleno variegato*, van A. Withoos, item *aquilegia Virginiana*, van M[aria Sybilla] Merian [2 verschillende variëteiten van de akelei]

27: Geranium indicum scandens aquilegi folio, Radice Tuberosa van dezelve Alida Withoos [een geranium]

28: Apocynum indicum scandens, seu Sattje Cotte jafnapatnamensis, uit indiaans saat, van deselve

29: Thea Sinensium, van dezelve [Chinese thee(struik)]

49: *Ananas Linscotti*, bijna rijpe vrugt, in wat minder als levens groote, van Alida Withoos, na 't leven, Anno 1687 [Ananas]

50: een groote plant, en bloem, zonder naam, zijnde een zort van *aloë*, van dezelve

Pro memoria: deze bovenste bloemen heeft Agneta Blok laten schilderen alle na 't leven volgens inliggende Memorie, op haar buitenplaats Vijver-Hoff, alsmede het volgende konstboek No. 29 (en No. 30) [album 29 en 30 bevat geen werk van Alida Withoos]

Catalogue d'une collection unique de dessins, gravures et eaux-fortes composés ou exécutés par des femmes. Et vente chez Frederik Muller & Cie. (Amsterdam, 1884)
Catalogus van de Nationale Tentoonstelling van vrouwenarbeid, ('s Gravenhage, 1898); respectievelijk:
No. 817: *Branche fleurie de capucines* = No. 1062: Bloeiende erwtentak; sign. waterverf; zonder afm.

Veilingcatalogus Sotheby, Amsterdam, februari 1984
Drie grote vlinders en vier kleine ; gesign. A. Withoos ; aquarel over pen in bruin ; 341x235 mm

Sotheby, catalogue, New York, 13-1-1989
No. 399: Michaelmas daisy [Aster sp.] ;gesign. en genum.: **(18** ; waterverf en dekverf ; 382x246 mm

Drouet, catalogue, Parijs, 29-11-1989:
No. 114: Légères piqûres [Salvia], met insect ;op opzetkarton geann. A. Withoos ; waterverf, wit gehoogd ;215x160 mm

Verzameling H. van Leeuwen, Utrecht/Amerongen; Christie-catalogus, 24-11-1992
No. 240: [Zygophyllum fabago L.] ; gesign. en genum.: **(1** ; dekverf en waterverf ; 365x242 mm

N.B. In de collectie Van Leeuwen bevonden zich onder andere ook tekeningen van Pieter Withoos, genummerd **(31** en **(41 [sic!]**, Herman Henstenburgh en Caspar van Wittel]
Literatuur: De verzameling van H. van Leeuwen. Tentoonstellingscatalogus Rijksprentenkabinet, Amsterdam, 8-11-1975/1-2-1976 (Amsterdam, 1975), p. 85-86 [Herkomst: veiling Van Stockum, 1956]